

РАСКОВНИК

З И М А
1 9 8 2.

Расковник је некаква
(може бити измишљена) иправа
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохватају)
свака брва
и сваки друји заклой
ошвори сам од себе

„Из Вуковог „Рјечника“

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Београд, децембар 1982. Година, IX
број 34.

УРЕДНИШТВО

Драгослав Антонијевић

Зоран Вучић

Вера Колаковић

Ненад Љубинковић

Радослав Миросављевић

Љубинко Раденковић

(главни и одговорни уредник)

Борђе Драгосавац

(технички уредник)

ИЗДАВАЧ

НАРОДНА КЊИГА — БЕОГРАД
Шафарикова 11

За издавача

Видак Перић, директор

РАСКОВНИК

Појављује се у пролеће, лето, јесен и зиму.

Рукописе по могућности откуцане машином у пуном прореду, слати на адресу: „Народна књига“ (за „Расковник“), Београд, Шафарикова 11.

Рукописи се не враћају.

Годишња претплата за Југославију 280 динара. Претплату упућивати на жиро-рачун „Народне књиге“ 60801-603-15400, са назнаком: претплата за „Расковник“. Годишња претплата за иностранство: Сједињене Америчке Државе \$ 15; СР Немачка DM 35; Француска Ffr 75.

Преплату за иностранство упућивати на девизни рачун „Народне књиге“ код Југобанке: 60811-620-58-8206/10-6-1051.

Телефони: уредништво 327-427; служба претплате 322-464; комерцијална служба 323-910; рачуноводство 761-226; пропагандна служба 327-427.

Уредништво прима уторком од 14—15 часова.

Коректор *Анђелка-Елијана Грујић*

Штампа ГРО „Просвета“, Београд, Буре Баковића 21

Број штампан у 3000 примерака.

Цена једног примерка 70 динара.

НАРОДНЕ ПЕСМЕ ИЗ
БОСИЛЕГРАДСКОГ КРАЈА

СМИЉ ДЕВОЈЧЕ МЕЂУ ХАЈДУЦИМА

Смиљ девојче, море, смиљ по гора брало;
Смиљ по гора брало, в гората заспало.
В гората ми, море, триесе хајдуци.
С'с сите се Смиљка рука руковало,
С'с сите е Смиљка братство преимало.
Војводата, море, рука ву не дава,
Рука ву не дава, братство не преима;
Он си гледа, море, нагоре — надоле,
Нагоре, надоле, к'м јасното сл'нце:
„Појди, зајди, море, мое јасно сл'нце,
Да огрее, море, јасна месечина,
Да си ојда, море, в новата дукјана,
Да си зема, море, коса левакиња,
Да накоса, море, трева детелина,
Да си вана, море, девојче за рука,
Да го прашам, море, от која е рода“.
Зајде сл'нце, море, зад гора зелена,
Огреја ми, море, јасна месечина,
Отиде си, море, хајдучки војвода,
Отиде си, море, в новата дукјана,
И зема си, море, коса левакиња,
Искоси си, море, трева детелина,
И вана си, море, девојче за рука,
Прашуе го, море, от која е рода.
Смиљ девојче, море, по-тијом говори:
„Војводо, војводо, хајдучки војводо,
Имала с'м, море, брата како тебе,
Отиде си, море, в хајдучка дружина,
На левата рука златен пр'стен има,
На пр'стено, море, неговото име,
Неговото име, името Иванчо“.
Проговара, море, хадучки војвода:
„Аво, Смиљкје, моме, ја и ти сме брајкја!“

НЕСРЕБНА УДАЈА

Ц'фти, ц'фти, гјуле, и ја с'м ц'фтела,
Како тебе, гјуле, и ја с'м ц'фтела:
Кога си ме, гјуле, мајка ми миеше,
Мајка ми миеше, мајка ми чешљаше,
Кога си ме, гјуле, татко ми хранеше,
Татко ми хранеше и пременуваше.
Ја с'м си се, гјуле, младо ом'жило,
Лошо с'м си се, гјуле, место намерило;
Зла свек'рва, гјуле, поз'л ми свек'ро,
Два девера, гјуле, како два ми змеја,
Една з'лва, гјуле, змија троеглава,
Ја момчето, гјуле, в'рли харамлија,
В'зд'н оре, гјуле, св'ноч хајдукуе,
В'зд'н порти, гјуле, порти затворени,
Св'ноч порти, гјуле, порти отворени.
П'рва вечер, ојде, ништо не донесе,
Втора вечер, ојде, ништо не донесе,
Трета вечер, ојде, лошо ми донесе:
Донесе ми, гјуле, струнени дисадзи;
В дисадзите, гјуле, к'рвава кошуља,
В кошуљата, гјуле, рука до рамото,
На руката, гјуле, един златен пр'стен,
Златен пр'стен, гјуле, пр'стен бурмајлија,
На пр'стено, гјуле, името Иванчо,
Името Иванчо, на моето братче.

Певале: *Цветанка Х. Владимирова и
Надежда А. Владимирова
из села Црноштица*

*Забележио:
Анани Христов, јула
1973. године*

ДВЕ ЖЕТВАРСКЕ ПЕСМЕ ИЗ ГОРЊЕ ПЧИЊЕ

СЕВДЕЛИНО ЗАРЕ

Севделино Заре што седиш, што гледаш?
Дал те глава боли или половина?
Нит ме глава боли нити половина.
Но сам наљутена на мојега татка,
На мојега тактка и на моју мајку,
Што ме даде толку на далеку,
На далеку преко девет села,
Преко девет села у десето село,
У десето село у богата кућа,
У богата кућа, у девет брата,
За десетог брата најмлађега,
Најмлађега по имену Павле.
Ја појдем на сено и оно по мене,
Ја појдем у овце и оно по мене,
Ја појдем на жетва и оно по мене:
Чекај дадо и ја ћу по тебе!
Ја не сам ти дада, него сам ти жена.

ДЕВОЈКО, ДЕВОЈЧЕ

Девојко, девојче не стој спротив мене,
не стој спротив мене, изгорех за тебе.
Изгорех за тебе као лан за вода,
као лан за вода, босиљак за сенка.
Гори лудо, гори и јас тако горам,
и јас тако горам, немам што да сторам.
До прв мајка вика сајче да ми шије,
сајче да ми шије ће да ме удаје.
Дојди лудо младо и укради мене.

Казивала
Десанка Настасовић — Дончић
Село Заподиње (Горња Пчиња)

Забележио
Звонимир Хаџи Јовић

БАЈАЊА СА КОРДУНА

БАСМА ОД УЈЕДА ЗМИЈЕ

(Марију) змија ујела,
(Марија) се богу молила:
Во имја оца и сина и свјатаго духа. Амин.
Змија змију на вечеру звала:
„Оди, сестро, са мнош вечерати.“
„Не могу ти, сестро, вечерати.
Ујела сам курву (Марију)
у зао час, у проклет час
кад је њезина снага
јача од мога отрова.
Проклетство паде на ме;
(Марија) ће оздравити,
рана ће јој зарастати,
болу жарко сунце спржити,
вјетрови разнијети,
а ја ћу крепати;
ван да ми је вина од Будима,
ракије калвакије
и (Маријин) опрост.“

Камен на камен Исусов подглавак,
сноп бобове сламе Исусов простирак,
кора јечмена Исусова вечера;
ту (Марија) лежи здрава и вечерава.

(Ова четири стиха понављају се девет пута.)
Во имја оца и сина и духа свјатаго. Амин.

На мјесто уједа змије привија се „трава од уједа змије.“

Казивала *Десанка Љеповић* из Тушиловића 1982. године. Записао *Станко М. Опачић*.

ЧИТАЊЕ ПРОТИВ УРОКА

Сједи урок на прагу,
урочица под прагом.
Што урок урече,
урочица одрече.
У урока два ока:
једно око огњено,
друго око водено.
Скочи око водено
па погаси огњено.
Разбјежаше се уроци
као муљ по водици,
као талас по шеници,
као момак по гласу,
ка' бевојка по везу.
Ни на мору моста,
ни у камену мозга,
ни на гаврану биљега,
ни на ћени рога,
ни на (Анђи) урока!
Ко урека' тај одрека';
ко урека' у пркно утека',
не избаса док јечам не класа!
(Анђи) сан заспа,
урока не заста;
ако га заста,
у сну га разабра;
сан на бијеле руже,
урок у црно трње,
у кучине, у помрчине,
буре га развијале,
црне тиге позобале!
Ако је урекло мушко,
пукле му мошње;
ако је урекло женско,
пукле јој дојке,
зле му очи испале,
на лијепом (Анђином) лицу се не уставиле,
(Анђа) здрава и весела била,

Мајка је божија чувала
од зла ока, од урока
и сваке боле!
У име оца и сина и светог духа. Амин!

Казивала *Десанка Љеповић из Тушиловића. Записано Станко Опачић у Тушиловићу 1981. године.*
Бено — нас

ЧУДИ

На Јови су чуди;
добоше људи и одведоше чуди;
нит' му с божијом помоћи што учинише,
нит' му нашкодише.

* * *

Двије дјевојчице кућу чисте:
једна чисти чуди,
друга чисти уроке.

УРОЦИ

Урок сан заспао,
у сну се лијепо разабрао
девет пута,
од девет осам,
од осам седам,
од седам шест,
од шест пет,
од пет четири,
од четири три,
од три два,
од два један
и тај један к'о ниједан!
Слава оцу и сину!

Сакупио *Станко Маслек (записала његова унука по бакином казивању). Сјеничак 1982. г.*

На Кордуну је некад било врло велико интересовање за бајање. Још и сада раширено је вјеровање да бајање помаже па се понеки обраћају за помоћ онима који то знају. Међутим, и за бајање важи народна изрека: сто села — сто фела. Тако у неким селима постоји схватање да је за неке појаве или болести боље бајати прије подне а за неке послије подне. Десанка Блажевић, рођена Буква, из Тушиловића чула је од бабе Рускиње Христић из Лоскуње и од своје мајке Кате да је бајање најбоље ујутро па до подне за све оно што треба повратити да дође, као дан, нпр. за повратак несталог млијека код жена и крава и сл. Послије подне се баје за оно што се „скида“ са болесника, као уроци, чини, ватра и разни нагази, да оде као и дан.

Десанка Љеповић из Тушиловића не сјећа се да је бајање бабе Марије Љеповић, од које је све басме и научила, било условљено временом, него је бајала у свако доба дана, кад јој је ко дошао са својом невољом.

ЧИНИ

Врло раширено је било вјеровање да се могу наметнути чини које су се испољавале у поремећеном здрављу или односима у породици. Вјеровало се да чини намећу само злобнице и завиднице и то углавном на жене и дјевојке. Тих чини има различитих. За тај посао служиле су се замршеним концима основе који се добијају при почетку ткања. Зато ткаље на Кордуну кад скину снутак са вратила и на тари уведу у ните и брдо па почну ткати, одрежу онај замршени почетак и баце у ватру да се неко злобан не би дочепео тога смосура који оне зову ЧИНИ и неком их наметнуо. Вјерује се да се са тим чинима на неки начин може замрсити љубав између момка и дјевојке, односи између брачних другова, јетрва, снаја и свекрва и сл.

Десанка Блажевић се сјећа казивања мајке Кате да постоје МРТВАЧКЕ ЧИНИ. Оне се препознају по томе што жена стално дријема. Она наводи име жене која је нарочито у трудноћи дријемала. Тражила је помоћ љекара, али јој он није могао помоћи. Када се узгред пожалила жени која је знала бајати, ова јој је обећала помоћ. Одмах ју је послала да купи килограм соли, да је стави у њедра и да с тим дође к њој. Кад је жена дошла, бајалица (позната под надимком Бобара из Војишнице, умрла 1941. године), јој је прочитала неколико басми и при том крстила ону со. Затим јој је рекла да том сољу соли себи јело, али да пази да то нико од укућана не види. Тој жени су ријечи ових басми биле тако лијепе као да их сами анђели говоре и вјеровала је да их може знати и тако изговарати само онај који има везу с вилама. Жена је заиста поступала онако како јој је рекла Бобара и убрзо је престала да дријема. Међутим, када је нестало соли, она је опет почела дријемати и опет се обратила Бобари. Бобара јој је тада рекла да купи 5 килограма соли и да је опет добро сакрије да то не види онај ко јој је наметнуо мртвачке чини јер је он сигурно у близини. Док је жена ту со потрошила, престала јој је поспаност и више се није враћала.

Бобара је рекла тој жени да су њој наметнуте мртвачке чини још кад је удајом долазила у нови дом. Тада су — каже — стајале двије особе, свака с једне стране врата кроз која је улазила млада. Оне су се тада кришом допечале власи из младине косе и омотале је око чавла (ексера) који су ишчупале из крста у гробљу и касније су однијеле тај чавао натраг у гробље и забиле га у крст заједно са тим власима. Кад млада прође поред тога, тада на њој остају мртвачке чини и остају све дотле док их бајалица не скине.

Салашар

МИЛЕ Ж. И МАЈЧИН КРСТ

Бајалица Бобара, коју су звали још и пророчица, помиње се и у вези с једним истинитим догађајем у Војнићу.

Све до овог рата постојао је на Кордуну страх од одласка ноћу у гробље. Тридесетих година у једној крчми у Војнићу међу десетак младих људи почео је разговор о томе ко смије а ко не смије отићи ноћу у гробље. Међу њима је био Миле Ж., снажан и одважан човјек, који је био седлар и за себе је вјеровоа да је далеко од предрасуда и празновјерица јер је и свијета прошао. Он обећа да ће за опкладу отићи ноћу око десет сати на гробље и донијети крст своје мајке. Опклада је била печење и пиће. Многи нијесу вјеровали да ће он смјети да оде па су пазили да им не подвали. Миле је заиста отишао и прије поноћи донесао крст. Сви су му се дивили. Сутрадан је вратио крст на гробље. Али од тада му је сваку ноћ долазила мати на сан и прогонила га због дирања у крст. Дуго се он мучио и крио ту борбу са собом и кад му је дојадило, отишао је к Бобари и испричао јој све. Она је нешто бајала и још му је рекла да не смије више да брије браду ако жели да му мати опрости. И, заиста, пустио је браду и био је једини човјек у том крају који је све до 1942. г. носио браду. Тада ју је обријао да га не би неко осумњичио да сарађује с четницима (четника није било за вријеме НОБ на Кордуну, али је било комуниста секташа који би га могли осумњичити, тим прије што је Миле био снажна мушка појава, са врло лијепом смећом брадом и уз тамбуре и двојнице радо свирао и пјевао старе српске пјесме).

Ову причу чуо сам лично од њега 1965. године, само кад сам га питао да ли му се покојна мати и даље јављала у сну, није о томе хтио да говори. Рекао је да се тога више не сјећа.

Записао Станко М. Опачић
из Тушиловића, 1982. г.

ЧАРАЊА ИЗ СЈЕНИЧКОГ КРАЈА

УРОК — ОТИШЛО ОД ОЧИ

У нашем крају се не употребљава назив урок, или, пак, врло ретко. Уместо тога каже се да је неко или нешто „отишао од очи“.

Ко има урокљиве очи? Ако мајка доји дете па га из неког разлога за извесно време престане дојити, али га касније поново почне дојити, верује се да ће то дете обавезно имати урокљиве очи.

Али, не само ове особе. Сматра се да су урокљиве очи и свих оних чија је коса отворено плава, а обрве црне.

Верује се да може све да се урекне, да „оде од очи“, али су нарочито подложни томе *жена породиља, отељена крава, ојарена коза, кобила и њихова новорођенчад.*

До у догледно време у нашем крају жени породиљи би се прострло наручје сена поред огњишта и ту би лежала са новорођенчетом док се мало очисти.

Новорођенче би се завило у тканину у „трубаљку“, а омотало би се црвеним повојем и ставило између два гребена (предмети којима се чешља вуна или конопља). Зупци оба гребена се углаве један до другог, дршке су им окренуте увис. Простре се нешто од тканина да је детету мекше.

Испод гребени и новорођенчета стави се срп којим се детету секла пупчана врпца. На црвеном повоју је привезан неки предметић направљен од тисовог дрвета, за које се верује да најбоље штити од урока. Тај направљени предмет обично је бритвица (ножић) или неки крстић.

Ако мајка са дететом мора да оде негде у посету, у род или код пријатеља, она леву дојку намаже катраном испеченим уочи Марта (14. марта), а дете мало намаже између обрва катраном да би урокљиве очи (нечије) гледале у намазани катран, а не у дете.

Кад дођу жене на бабине, подигну покривач са колевке, погледају дете и плуцну, говорећи: — *Пи, не ваљаш ништа!*

Мартовски катран употребљава се и да се тек отељена крава не урекне, да „не оде од очи“. На левој плећки њој се катраном нацрта кружић, а у његовој средини тачка да урокљиве очи „оду“ прво на ту шару, а не на виме или теле.

Реп краве се окити шареном кићанком направљеном од плетива разних боја, а телету се око врата веже шарени ћердан направљен од шарених вунених крајичака. Телету, још чешће ждребету, на шарени ћердан привеже се дрвена кашика, сломљена, да би и то штитило од урока. У нашем народу постоји изрека: — *Притише му (стоји му) као ждребету кашика!*

Ранијих година се у сјеничком крају у домаћинству много ткало за одећу. Ретко се шта за одевање куповало у трговини.

Жене су нарочито биле осетљиве ако су сновале, навијале. (То су припремни послови за ткање) или су имале разбој у кући на коме се већ ткало. Ако би сусетка дошла у кућу, а не би улазећи поскочила говорећи: — *Срећан рад! Оволики зијев!*, то домаћици ткаћи би било врло непријатно. Ако би још сусетка била урокљивих очију, ткаља би одмах очекивала да јој пуцају жице на натри, да јој се ткање искривљује, да зијев неће да буде широк, а кроз узак зијев не може брзо да прође чунак.

Да би се сузбило све ово, ткаља узме чесно бијелог лука и парченце основе са разбоја те стави под ногар десне стативе.

Ако од злих очију не помогну сви ови „лијекови“, код породиље, краве, козе, кобиле, па и разбоја за ткање, онда се зове „у помоћ“ врачара из села да „гаси угљевље“. Скоро свако село има по једну врачару која умије да „гаси угљевље“, „слијева страву“, „заварчује“, лијечи на било какав начин.

Свака домаћица љубоморно чува неколико угарчића од бадњака који су горели на Бадње вече. Кад дође врачара да јој се један овакав угарчић. Она га стави на ватру те га ражари.

У земљану ћасу стави мало воде са извора тек донете. Нанијети (намијени) на пар особа урокљивих очију које су долазиле у кућу у задње време и проузроковале болест.

Бацајући парчиће зажареног угљевља у ћасу са водом, врачара шапуће: — *Од овог угљевља тебе болес прошла, на онога ко те је урекô прешла и никад га више не прошла!*

Ако је болесник човек или животиња дâ му се мало воде из ћасе да попије и умије се, а остатак се проспе испод кола воденице поточаре. Ако је пак уречени предмет, он се попрска овом водом, остатак се такође проспе испод воденичног кола.

ДА ЖЕНА НЕ РОДИ

Кад старија јетрва види да је млада јетрва не слуша она може да јој се освети на следећи начин: на младу недељу узме руно вуне и у њега замота откључан катанац па са тим оде у цркву.

Пошто прође служба јетрва катанац заклопи, руно остави на поклон цркви а катанац стави у недра и врати се кући. Заклопљен катанац тајно закопа под праг собе где спава млада јетрва.

Верује се да после овога млада јетрва никад неће имати деце.

Казивала *Лела Буровић*
(90 година)

Записао *Хусеин Дердемез*

НАРОДНЕ ПРИЧЕ ИЗ ЛУЖНИЧКОГ КРАЈА

МИТО

Однела једна баба мед у суд у Бабушницу, да подмити судију.

Судија погледа па рече: „Малко је то, бабо“. А баба: „У, сине, да знајеш колка га је бубица исрала, ја да сам, имало би за цел срез“.

НЕЈЕ ТОЈ КАКО ОНОЈ

Читал поп у цркву. Једну невесту превари те пушти ваздук, па да би утомрљала поче да скрца с с ципелу.

А поп не мења глас: „Неје тоој како оноој!“

МОГАРЕ ПА МОГАРЕ

Повел Борча у Бабушницу у срез могоаре. Оно дојде до басамци и напред нече. Борча се наљути и почне да га бије.

Пита га јед'н чиновник: „Што, бре, Борчо, бијеш могоарето?“

„Бијем га, што сва лужничка могоаришта по-стадоше чиновници, а оно — могоаре, па могоаре.“

РУЧКОНОША

Једна жена понела руч'к на жетвари.

Одолек окне: „Дробете, дробете, носим ви бузу!“

Изненади ју те падне и расипе бузу, па поново окне: „Немојте, немојте, посра се у њу!“

Мајка

ПУНА КУЋА КАКО ОРА'

На Божич јед'н Јабучовац благосивљаљал: „Да даде Бог да је кућа пуна како овија ора'“. А кад га отвори ора' празан.

Његова жена излети на врата и рече: „Боже, Боже, работи си ти како и досад што си, мој муж једе говна!“

БАКСУЗ ЖЕНА

Путовали два пријатеља — јед'н јашал, а дрући пешачил. Причали пуно којешто, па почну и за жене. Коњаник рече: „Имам много добру жену, радна, послушна, никад се не карамо“. „А ја имам големог баксуза — тврдоглава, наопака, непослушна, што не чини, па не вреди“. „Море ти си крив, лабав си; при мене ми она морала да буде како треба“.

Ништа. Ућутали. Продужили пут. После неколко време пешак каже: „Бре, пријатељу, ја се умори, дај ми коњатога да малко јашем“. Овија сјаше а он узјаше. Малко попосле: „Бре, пријатељу, ја се смрзо, дај ми капут да се загрејем“. Он му даде.

Кад дојду на раскрсницу онија потражи коња: „Пријатељу, дај ми коњатога, ја чу на овамо, овде мора да се развојимо“. „Какав коњ! Он је мој“. „Како твој, бре, к'д ти га оточ, дадо да одмориш ноће“. „Ма јок, бре, мој је коњ“. „Ја чу те тужим, како можеш да кажеш тека наопако?“ „Тужи ме, коњ је мој“.

Отиду у суд. Судија ји саслуша. Тужитељ исприча: „Идомо заједно, ја јашем а он оди, па ме замоли да му дадем коња да се малко одмори. К'д на раскрсницу ја потражи коња а он ми га не дава, вели да је његов“. „Јес, јес, коњ је мој и не дам му га. Он само усукује, може да рече да је и капут његов“. „А-а-а, и капут, и капут!“

Вртели, сукали и никако да се докаже чији је коњ.

Судија предложи да коња јед'н другому исплати. Онија нече ни да чује. Каже: „Ја очу да га поделимо, па коју оче половину нек бира“. „Нечу мојега коња да сечем, ете ти га цел“, каже власник, „не могу туја греоту да правим“. Дигне руће од коња и појду дома.

На растанак усукан човек рече: „Виде ли, побратиме, како ми не може ништа на суд. Ја наопако обрну и ти диже руће. Таква је моја жена. Еве ти коњ и капут и збогом“.

Казивао *Будимир Костић*
(80) из Раков Дола

Записао *Лаза В. Костић*

НАРОДНЕ ПРИЧЕ СА КОРДУНА

МАЈКА СКРИВИЛА СМРТ СВОГА СИНА

Био један дјечак који је украо јаје и донио га кући, а мати га сакрије. Други пут он украде пиле и мати га опет сакрије. Трећи пут је украо прасе и мати сакрије и прасе. Тако је он све чешће и све крупније ствари крао па дошло и до суда. За све његове крађе суд га осуди на смрт. Кад су га осудили, питали су га има ли какву последњу жељу. Он рече да има, да му је последња жеља да пољуби матер. Они доведу матер к њему и он је загрли и одгризе јој нос. Кад су га питали зашто је то урадио, он им одговори да је она крива што је постао лопов јер да га је истукла и посавјетовала да не краде онда кад је донио кући украдено јаје, он не би смио више да краде.

Испричала *Десанка Блажевић*, рођена *Буква*, и она се сјећа да их је на примјеру ове приче мајка учила да не смију узети ништа туђе без питања. Забиљежено у *Тушиловићу* 1980. године.

ТУМБАСИ КРАДУ СЛАНИНУ

Двојица Тумбаса, Чоко и још један, из Шливњака крај Вељуна, пођу једне ноћи да краду сланине. Полако се увуку у једну кућу. Чоко остане да чува стражу и прихвати сланину коју ће му рођак дохватити са тавана, а онај други се попне на таван. Док је Чоко тражио најзгодније мјесто за скривање и осматрање, набаше на мотику и стане ногом на њу. Држалица га удари по зубима. Чоко се препане и, увјерен да га је ударио домаћин куће, гласно рече:

„Јеба' мајку своју, што тучеш мене! Што не тучеш онога на тавану што краде сланину!“

Укућани чују да неко виче, истрче из куће и растјерају лопове који утеку без плијена.

ПРОСЕНИ ЖГАНЦИ И ЈАЛШОВИ КЛИНЦИ...

Мајстори Петрусина Тарбук, Михајло Малић, Перо Петровић и Стеван Маџут градили су кућу једном домаћину у Ладвењаку. Правили су дрвену кућу од хростове грађе и када су слагали сјек од брвана, требало је правити можданике (дрвене клинове) од срца хростовог дрвета да буде чвршће. Међутим, домаћица им је свако јутро кувала за доручак просене жганце (качамак) и зачињала омлаћеним млијеком. Мајсторима је досадила та лоша храна па да се мало освете домаћину, почели су да праве можданике од јошове поплетњаче из плота. Кад је домаћин то видио, питао их је да ли ће бити добри ти „јалшови можданики“. Кад се домаћин мало одмакао, Петрусина рече полугласно:

„Просени жганци и јалшови клинци добро се слажу!“

Казивао Станко М. Опачић из Тушиловића (јануар 1981. г.).

БЈЕЖ'ТЕ ЗМИЈЕ ОД КУЋЕ...

Љубица Грба, рођена Каран, из Церовца (сада живи у Карловцу) сјећа се да је прије рата чула да је нека жена у Јурковићима (заселак у Церовцу) видјела да Маљани (заселак у Церовцу) обилазе око куће и нешто говоре. Маљани су Срби а Јурковићи Хрвати и удаљени су неку стотину метара једни од других. Код Срба је био обичај да на Благовјести неко од дружине узме машу (жарач) и стару пекву или котао, удара машом по котлу и док три пута обиђе око куће, стално говори:

Бјеж'те змије од куће,
Благовјести код куће“.

Тада се обилази кућа са свим господарским зградама. Тај се обичај одржао и до послје рата у неким српским кућама у том крају.

Код Хрвата није било тога обичаја и та жена из Јурковића није знала значење тог обреда, али је вјероватно претпоставила да Маљани желе да отјерају неку чаролију од куће, па је и сама пожељела да се осигура од незнаних невоља и обавила је исти обред. Једино, она није знала што Маљани говоре па је понављала:

„Што Маљан'ма то и нама“!

Казивала Ранка Бипало, рођена Грба, из Тушиловића (1982. г.).

Записала и средила Вукосава Опачић-Лекић

СТАРИ НАРОДНИ ОБИЧАЈИ У СТИГУ

ТУЦИНДАН

Два дана пред Божић, управо уочи Бадњег дана, јесте Туциндан. Тога дана, обичај је био, да се закољу „три главе“ за божићне празнике! Поред прасета, божићњака, закоље се још једна кокош и једна ћурка. Све се то сутра-дан, на Бадњи дан, припрема: прасе се пече на ражњу тек увече, уочи Божића, а живина се употреби у другим куваним јелима.

БАДЊИ ДАН

На Бадњи дан домаћица меси следеће хлебове:

1 — „здравље“; 2 — „кућа“; 3 — „њива“; 4 — „виноград“; 5 — „запрега — са коњима или кравама“; 6 — „буре са обручјем“ и 6 — „поскур“ — то је слично славском колачу!

Колач „здравље“ ишара се ножем и површина посоли тако да се тај хлеб може јести само по залогај — *да би чељад у кући била здрава!* Хлеб „кућа“ испуни се по површини са онолико лоптица од теста колико има чланова у кући. „Њива“ се умеси у облику издужене њиве која се по површини испуни тракама од теста које представљају — *бразде!* „Виноград“ се такође испуни чокотима лозе, *све вешто направљено од теста.* Тако се вештом руком домаћице украсе и остали хлебови фигурама које одговарају намени! Кад се то све испече, *увече пре вечере домаћин од сваког таквог хлеба одсече по парченце и то све стави у чашу вина.* Пре вечере домаћин и сваки члан породице из те чаше сркне по мало вина и обавезно прогута по парченце хлеба које се налази у чаши вина. То представља „причешће“! А оно се обавља обавезно уз читање вечерње молитве. Затим се седа на сламу разастрту по соби, и вечера.

Треба напоменути да се на Бадњи дан изјутра *из куће уклони астал и столице*, тако да се ручак и вечера обављају на земљи. Обичај о уношењу бадњака и уношењу сламе у кућу исти је као и у свим селима у Србији. Али оно што је особено за Стиг треба поменути.

Преко разастрте сламе, на средини собе, *домаћица простре празан џак, који представља „трпезу“*. Испод џака *домаћин стави три корена кукуруза и кесу са новцем све колико се тада налази у кући*. Домаћица поставља вечеру: посан густ пасуљ доста зачињен белим луком. Пржена риба сваком члану по парче, као и по парче печеног белог дудека. Ту је и сито за сејање брашна у којем се налази двадесетак ораха. По завршеној вечери, домаћин узима сито, „сеје“ орахе (лупа их по ситу неколико тренутака) а затим узима по шаку ораха и баца их у три угла собе, *да би ораси следеће године обилно родили! Ти се ораси потом покупе и свако чељаде поједе по неколико*.

БОЖИФ

Рано ујутру, пре зоре, пошто је печење скинуто са ражња, а несагорели део бадњака још тиња, домаћин узима бадњак, гаси га у купци вина, па тим вином замеси јарму у великој мерици како би током дана трипут тиме хранио сву стоку коју домаћинство има. То се чини да би стока током године, ако наиђе болест, сваку болест сагорела као што то учини пламен са бадњаком.

Затим домаћин узима ражањ, угашен бадњак и свећу, па тиме трипут обиђе око куће и свих зграда у дворишту, дотичући ражњем слеме и говорећи: „беж’те миши и пацови, свећом ћу вас изгорим, ражњем ћу вас избодем!“.

ЧЕСНИЦА

На ватришту где се током ноћи пекло печење, одмах по скидању печења са ватре, домаћица ставља у црепуљу под вршник ЧЕСНИЦУ (проју)

коју овако спрема: пошто је замешена велика проја с кључалом водом, домаћица преко меког теста направи прстом онолико подељена парчета колико има чланова у кући и дода једно парче више. Затим у свако обележено парче чеснице забоду у тесто следеће: у једно парче — дукат (или неку сребрну пару) у друго парче — дрвце дрена; у треће — парче босиљка; у четврто — зрно кукуруза; пето — зрно пасуља; шесто — зрно дулека; седмо, парченце од кућних врата, итд. Када се за време ручка чесница сече, домаћин одсече прво парче себи, друго домаћини, треће најстаријем сину, па затим редом по старешинству. *Затим свако разломи своје парче да пронађе шта се у њему налази.* Онај у чијем се парчету нађе „пара“ — знак је да ће током године највише зарадити. Онај у чијем се парчету нађе „кућа“ — значи да ће током године бити „чувар куће“ тј. највише времена проводити код куће. У чијим парчадима се нађе босиљак и дрен, значи да ће бити увек здрави. У чијем се парчету нађе зрно кукуруза — храниће свиње; зрно пасуља — значи овце; зрно дулека — значи коње, итд. Оно парче, које у чесници представља вишак — намењено је госту који ујутру први дође!

Записао *Милисав Павловић*

ОБИЧАЈИ И ВЈЕРОВАЊА У МЕТОХИЈИ

БОЖИЋ

— На Бадње вече и на Божић изјутра домаћица метне на какав рубац или столњак од сваког берићета и сваког јела и пића по мало, затим новчаник с новцем, скупоцене ствари и друго, све то завије па ваља по слами. Деца је три пут питају: „Шта то ваљаш“?, а она на свако питање

одговара: „Мед и масло, благо и брашно“. На крају сва деца одобре њен поступак и кажу: „Ваљај, ваљај да је више!“ (Код Црногораца)

— „Мирбожање“ је божићни обичај. Тада се завађени мире. Старији комшија, рођак, брат... ишао је млађему на помирење, опроштај и љубљење. (Код Црногораца)

— На Божић се стока истера из стаја и понова враћа у њу између две запаљене свеће.

БУРЂЕВ-ДАН

— Уочи Бурђев-дана, по заласку сунца, иде се на извор који никада не пресушује. Поред судова, напуне се уста водом и најкраћим путем иде се кући. Избегавају се сусрети са људима и поздрави како би се вода успешно донела кући. Њоме се попрскају собе где чељад живи, затим стаје, пчелињаци..., да би свако добро непресушно текло.

— На Бурђев-дан, пре изласка сунца, стоци се даје со, помешана са исецканом дивљом копривом, брашном и луком. Музној стоци се копривом протрља виме ради боље млечности.

— Постоји посебан извор (*Јерињи вир* изнад Клине) у којем се на Бурђев-дан купају нероткиње, и то пре изласка сунца.

МЕСНИЦЕ

— Меснице (време од Божића до Великог поста) доба је када се склапају бракови. Женидбе и удаје преко лета су биле изузетак, а за време поста недопустиве. Девојка која се није удала до Поклада обично је ту прилику морала да чека још годину дана. Отуда стихови: „Ој, девојко, беснице / прођоше ти меснице“.

НОВА ГОДИНА

— Ако се одмах после Нове године упита мало дете које је тек научило да говори: „Пошто ће бити жито“?, биће онако како дете каже.

ПОКЛАДЕ

— На дан Поклада (пред Велики пост) пије се вода из љуске од јајета, да у току године не би болело грло.

СЛАВЕ

— На слави, Божићу, Ускрсу... ломљење хлеба је свечани чин. Ломе га: домаћин, први комшија (или најстарији човек из комшилуга) који обавезно седи у „чело софре“ и још два мушкарца. Хлеб се ломи унакрст. Жене немају право да ломе хлеб.

— На домаћинским светковинама по правилу су биле три чаше: *домаћинска* (пије се доукап), *по вољи* и *крштењача*. Крштењача је била обавезна за све, пила се доукап и после ње се више ништа не пије.

СВАДБА

— Када се млада уводи у нови дом, покупе се капице од мале деце (само мушке) да на њих седне млада, како би се рађала мушка деца.

— Младожења и млада не смеју на свадби да једу месо, да се сватови не посвађају.

— Код староседелаца је био обичај да млада и младожења за време свадбе не говоре. Кад пођу на спавање — обоје ћуте. Нико неће први да проговори да не би био потчињен. Младожења тада хвата младу за мали прст и јако га стегне, тако да млада прва проговори, од бола.

— Кад младенци прве брачне ноћи пођу на спавање, неко од родбине се привуче, стоји пред одајом у којој су младенци и чека да чује њихов говор. То се ради да „деца не буду глува“.

— Ако човек путује са запрегом и сретне сватове, обавезно је дужан да испрегне бар једног вола из јарма, ради здравог порода. Ако то не би учинио долазило је до тешке свађе, некад и са тешким последицама.

КАРАКОНЦУЛЕ

— Од светог Николе до светог Саве вуци су зли, пси су зли, тада се јављају *караконцуле*. Оне имају моћ да зграбе човека, да га воде уз воду, низ воду, да раде с њим шта хоће, избежуме га, а кад запевају петлови — пусте га.

— Ако неко залута ноћу и не зна где се налази, сматра се да га је у власт узела караконцула. Тада му ваља да скине капу, преврне је и седне на њу — биће ослобођен.

ВУК

— Да вук не би појео изгубљену животињу која је заноћила у шуми или пољу, ваља вериге везати у чвор и склопити гребене који служе за гребенање вуне (да се тако вуку уста склопе).

— Вук товарнога коња ни запрежног вола неће појести.

ВУК И ЗМИЈА

— Вука и змију не треба звати по имену, јер се тиме оне дозивају. Зато се вук зове *скамењак* (уста му се скаменила!) и *пустињак*, а змија *непоменица*, *дугачка*, *шарена*, *бара*, *бауљина*.

ЗМИЈА

— Кад се први пут с пролећа види змија, ваља јој понудити мир: „Ајде, добра друго, ни ја тебе, ни ти мене; ни ја тебе, ни ти мене; ни ја тебе, ни ти мене“ (да не нападамо). Верује се да после овако склопљеног мира у току године човек неће имати неприлике са змијама, али је морао да води рачуна како склопљени споразум сам не би прекршио.

ЛАСИЦА

— Да би се умилостивила ласица и спречила њена осветољубивост, човек, кад је види, каже: „Играј, нево (невестице), дивна нево, дивна ли си нево!“ (три пута).

КОКОШКА

— Кад се купи кокошка, да се не би вратила старом газди или побегла од куће, ваља је три пута окренути око верига и том приликом три пут рећи: „Куд год одила, дома додила“. (Код Црногораца)

ОД УРОКА

— Виђеним коњима, воловима и кравама стављају се огледала на чело, ките од црвене пређе и други украси (коњима на главу, а кравама на реп, у близини вимена) како би привукли погледе „злих очију“ и сачували животињу од урока.

Записао Милорад Радуновић

Припрема ручка

(КАЗИВАЊЕ АНИЦЕ МИЛИЋ ИЗ ВЕЛИКОГ ПОПОВИЋА 1886 — 1978.)

МРАТИЊЦИ

У прошло време још пре онога рата, имало је много дивљине па смо морали да чувамо мратињци.

Ево како је то било: кад буде уочи светог Ранђела (21. новембра) тад се везују мратињци. У ћошак собе, у коју се не улази често, домаћица везује мратињци. Е овако се то радило: прво се тури ступа и тучак што се туче со и паприка, па на ту ступу ножнице што се шишају овце, па бријач што се бријају људи, па гребени што жене гребенају вуну и тежину, па метлу и један камен, па се то све повеже са ален конац. Док жена то ради, она говори: „Курјаци! Кућа ви у планину била! У највећу пећину! Трње ви на пут било, а камење у уста“ ...

И тако то ти мратињци стоје седам дана, а за седам дана се не ради ништа, нити се мете кућа ни обор се не чисти, ни штала, све за седам дана. Кад све то прође, осми дан се зове „разодница“, тад се растурају мратињци и чисте се кућа, штала, обори и све остало.

Е тако то сваке године се ради и фала богу никад ни курјаци нису поклали овце, а куј не чува мратињци курјаци му увек покољу овце.

Е тако је то било мој синко.

СЕТВА ПШЕНИЦЕ

Када сам ти ја била млада мој синко — када сам ја била домаћица. (То је било одавно, још пре онога рата)

Да знаш ти синко како смо ми поштовали дан када се сеје жито.

Е овако је то било: ујутру рано ја и мој муж пунимо џакове са жито, ми не смемо да се шалимо, не смемо да причамо ништа безобразно. Када напунимо џакове ја у сваки џак турим по

струк босиљак, а онда закитим јарам и говеда са босиљак. Онда у торбу турим погачу, погача не сме да се ломи код куће, мора да буде цела, па турим заструг са сира и флашу вина, а испечем и по неку уденицу месо. Па кад отиднемо на њиву ми туримо цакови са жито' на уврату од сунчане стране, одакле сунце изгрева. Ту на уврату прострем празан цак, та' цак понесемо од куће и на њега турим погачу и сира и вино и месо, па се прво прекрстимо па изломимо погачу па подигнемо високо да порасте големо жито. Ту ја и мој муж ручамо, пијемо вино, али јопет не смемо да причамо ништа што није у реду не шалимо се, знаш, то је гре'ота, сеје се леба.

Онда мој муж напуни бисаге са жито и почне да сеје, а ја упрегнем говеду и влачим за њим, да се жито добро затрпа у земљу.

Е тако се пре сејало жито, није као сад, сад има сејалице, трактори, а не меси се ни погача ни вино се не носи на њиву. Друго је сад време синко.

Записао Радојко Д. Милосављевић

ВЈЕРОВАЊЕ У СНОВЕ И ЊИХОВО ТУМАЧЕЊЕ У ВАСОЈЕВИЋКОМ КРАЈУ

У овоме крају се много вјеровало у снове. За понекога се говорило „да му сан зна ка да очима гледаш“ или „његов је сан непрескок“, дакле морао се обистинити.

Прослављени васојевићки војвода Миљан Вуков вјеровао је у снове и знао је да их тумачи. Прича се како је сањао да се попео на Ком и рекао да му тај сан слуги на велико зло. Јер, када се човек попење на највише брдо, како је сан тумачен, не може се пети даље већ се мора враћати

низ брдо а низбрдица је значила „свратек“ (пропаст). Сан му се „случио“ (обистинио). Изненада му је умро син Тодор, бригадир Васојевића, а ускоро потом и сам војвода.

Ево како се тумаче снови у овом крају:

Сањати мртве	— Зло вријеме (снијег и др.)
Сањати овце	— Предсказује снијег
Сањати говеда	— Предсказује кишу
Сањати месо	— Десиће се неко зло у кући
Сањати кукуруз у зрну	— Биће сунчаних дана
Бројати паре у сну	— Размирица и свађа
Ако испадне зуб у сну	— Умријеће неки пријатељ
Имати у сну велику браду	— Брига
Имати у сну велике брке	— Треба очекивати неку почаст
Имати пиштољ за појасом	— Родиће се син
Бријати се у сну	— Рјешавање неке бриге
Сањати мила имена	— Треба очекивати неку пријатност
Сањати мрзна имена	— Треба очекивати неку непријатност
Сањати орање	— Предсказује смрт у кући
Имати рану у сну	— Слиједи нека радост
Ако у сну уједу пас или змија	— Неприлика од непријатеља
Сањати некога да је пао ничке	— Слутња у болест и брзу смрт
Сањати некоме да је умро	— Живи му се

Сањати рибе	— Предсказује кишу
Јахати уз брдо	— Слути добру
Јахати у сну низ брдо	— Слути злу
Сањати дугу косу	— Значи имати велику бригу
Сањати да кућа гори	— Значи болест у кући
Газити мутну воду	— Слути злу
Губити обућу у сну	— Болест и болница
Пуцати у сну	— Слиједи неки глас
Бити го у сну	— Непријатност и срамота
Вући греде, трупчеве у сну	— Смрт у кући
Носити бреме у сну	— Задесиће нека невоља
Сањати јабуке, јагоде, јаја	— Слиједе неки „јади“ итд.

Сакупио: *Батрић Б. Зековић*

Забележио од *Мирка К. Рачића*
из села Слатине и од

Јована Бековића
из села Присоје

ПОСЛОВИЦЕ И ИЗРЕКЕ ИЗ ГОРЊЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

Ала пипала голије дипала (нема нигде ништа).
Вактиле је то било (било давно).
Грије ти на душу, не било ти за душу.
Да море посран на поток, не би се звао посран, но опран.
Добро дошо, кад те ћаво донијо.
Зборе дјеца што чују од оца.

Зино ко развраћено оје.
 Иде ко на багламама.
 Испала му срећа још само очи.
 Јад га јаду додаје.
 Метнуло образ под задњицу.
 Не тиринтај љеб.
 Не бливај воду.
 Опјени а млијеко не бркај.
 Ори воле да те не продамо у равницу, у Попово
 равно.
 Пјесмом гору ломи.
 Сјаши низ брдо.
 Сламу једе а чивта се.
 Сира тротана и љеба гротана.
 Упиљило ко у Ђавоље маштеније.
 На њу се гаћа не дријешило.

Забележио у селу Кокорина
 код Гацка *Славко Аџић*

РЕЧНИЧКА ГРАБА ИЗ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

(Село Планиница код Зајечара)

1. Кад неко неком прети да ће га тући, каже:

Чу те

акнем	грбнем	жгљождим
бапнем	грунем	завратошем
барнем	гурнем	зачауштим
бијем	дернем	звекнем
бунем	дрмнем	звизнем
бупнем	друснем	згазим
бутнем	думнем	згњечим
гекнем	дунем	згромим
гмецнем	екнем	згужвам
гњецнем	жацнем	здробим

излемам	ошамарим	ударим
измерим	ошинем	умлатим
измлатим	резнем	уморим
испрашим	репнем	упокојим
јарнем	ритнем	утумлезам
клепнем	рокнем	уцмекам
кокнем	пипнем	фикнем
кркнем	пљеснем	фиснем
лемнем	почешам	фузнем
лупим	пупнем	цепнем
лупнем	сатрем	цимнем
љоснем	свитнем	цицнем
љуљнем	скрешам	чвокнем
љуштим	скр'ам	џаднем
мазнем	смлатим	џаснем
макнем	смождим	џвокнем
мернем	смрвим	џворнем
млатнем	спљескам	џиднем
мунем	тепнем	шибнем
обесим	тилнем	шљачим
одаламим	треснем	шљепнем
одерем	тупнем	шљиснем
ожежем	ћупим	шопим
опалим	ћушим	шутнем
опашем	ћушнем	дзудзнем

2. Називи предмета којима се туче:

ајдамак	овровак	соварњача
ватраљ	остањ	сопарница
врждак	папрљак	тамаруга
врждина	пракљача	тојага
врљика	притка	цепаница
грана	прљ	чабрњак
мачуга	прут	чаралук
мотка		

3. За човека који није сасвим нормалан каже се:

блесав	брљивко	дурновит
блесавко	брљча	душман
блесоња	будала	душманин
блесотиња	будаласт	загула
брљив	диндушманин	загуљотина

зајѣбант	начет	туткун
закерало	надорнут	ћакнут
замлата	недокресан	ћорнут
замлатотина	недокрштен	ћушнут
занешен	некасветан	цепаница
зафркант	некрштен	чакнут
зацепотина	неурачунљив	чүкнут
звекан	ништак	цандрљив
зврдов	оцепен	цимрија
зевзек	однешен	цомало
клепоња	поремећен	шашав
клепча	сањивко	шашкан
клипан	сероња	шашканит
клипча	сметењак	шашнут
лудак	смутљивац	шепркљан
лудија	смотаң	шмокљан
луца	смушен	шмркало
макљуза	студеноклепоња	шмркљан
мамлаз	сүлүд	шмркља
мамћур	сүлүдичав	шмркча
мацак	сүманут	шоња
млатишума	тикван	шоп
млатнут	тоњав	шопав
млатоја	тоњча	шопавко
назадњак	туњав	шопурда
намћор	түп	шуњало
настран	түпав	шућмураст
настраничав	түтав	шушүмига

4. За жену (шарену) слаба морала каже се:

алавүжда	курва	натакуша
аламуња	курветина	натакуља
бесрамница	курвешања	незаситница
бестидница	кучка	острагуша
ветрогоња	лола	прангија
ветропирка	лоћа	рачепуља
дунда	лолчина	таврацика
друсна	миломужњача	троцевка
дупуља	мудруља	увијуша
јароша	мудруша	фрајла
каћуша	мушкарача	фрајлетина
кобила	намигуша	фукара
кобилача		

фукса
фүфүља
фүфүљача

цуцика
цуцка
цуцулајка

цуцуљана
шарена
шмизла

5. За жену неуредну каже се:

ала
алосна
аљава
алькава
дроца
дроцетина
дроља
дрољава
дроњава

дрљава
мусава
милушина
плесњавица
прљава
неуредна
неопрана
нечиста
смакљава

смакљуза
смољава
смрдуља
шугавица
шмокљава
шмокљавица
штрокавица
шмркљавица

Прикупио
Милош Милосављевић

Драгиша Витошевић

О СЕЉАКУ КАО ПРИРОДНОМ МИСЛИОЦУ

„Кад не могу да разговарам са ге-
нијем, онда најрадије будем са сеља-
ком“.

Жил Мишле

„Сваки (је) човјек из народа при-
родни, иако несвјесни пјесник и фи-
лозоф“.

Динко Шимуновић¹

У нас, где се село тако радо потцењивало и још увек потцењује и где се чак уврежила малограђанска представа о сељаку као глупаку или грубијану, говорити о сељаку као природном мислиоцу изгледа необично, а данас још и „несавремено“. И то није само наш случај. Бивало је то и бива и другде. У своје време, чувени француски сатиричар и велики бранилац сељака Пол-Луј Курије писао је: „Доста је уопштено мишљење да су сељаци — људи. Али, до тога да се са њима тако и поступа, још је далеко!“² У најбољем случају, поред таквих ставова и понашања, постојала је, раније, и извесна друкчија представа о сељаку као о вредном, уравнотеженом и здравом грађанину, који храни и брани државу, спреман да сваког часа плуг замени мачем, и да се потом врати плугу.

¹ Динко Шимуновић: *Приповијести, Млади дани, Породица Винчић*, Пет стољећа хрватске књижевности, Загреб, 1955, стр. 9.

² Милан Грол: „Пол Луј Курије“, Српски књижевни гласник“ (СКГ), 1925, XIV, 133.

Друга, унутрашња страна сељакове личности била је много мање примећена: слика о овоме као о посматрачу света и живота, као радозналом, узнемиреном трагаоцу за тајнама и одгонеткама живота; тј. слика о сељаку као мислиоцу, и то, како рекосмо, *природном* мислиоцу.

Уистину, они малобројни људи из „виших сталежа“ који су долазили у додир с човеком из народа, или они, такође малобројни, који су се образовањем и „успехом“ од народа одвојили а притом се нису одродили, дали су низ уверљивих, а каткад и узбудљивих, сведочанстава о народној мудрости и мудрацима. Подсетио бих на неколико разговора у пољопривредном листу *Задруга* (1969. године) с угледним представницима нашег јавног и уметничког живота (као што су Мирослав Чангаловић, Мија Алексић, и др.), или на познату анкету пок. Драгослава Адамовића у *Политици* „Ко је на вас пресудно утицао и зашто“ у којој је неколико наших истакнутих писаца и научника (Десанка Максимовић, Божидар Ковачевић, Радомир Лукић, Јеврем Недељковић и др.) истакло као своје велике учитеље — непознате људе из народа.³ А то би свакако могли учинити и многи други учесници — да су чешће и дубље „силазили“ у народ. Писац ових редова имао је ту срећу да је велики део свог живота провео на селу, и могао би мирно рећи да за нешто од најбитнијег у себи — дугује том селу и сељацима, посебно оним старима, и у већини већ помрлима. Заиста, много пута у тим сусретима и разговорима био сам изненађен неким необичним запажањем, које је, на први поглед, било неспојиво са личношћу онога што га је изрекао. Нису то пословице које су свачије и као такве лако препознатљиве, већ очигледно лична доживљавања и опаске. То ме је нагонило да размишљам о сељаку, и то углавном друкчије но што је (бар у нас) уобичајено.

³ „Политика“, 15. IX 1974, (Десанка Максимовић), 20. IV 1975, (Божидар Ковачевић), 4. V 1975 (Радомир Лукић).

Убрзо, увидео сам да људи који лепо мисле о сељаку и нису тако ретки, само су по правилу остајали шкрти, а њихове опаске успутне и — заборављене. То важи чак и за нашег великог путника и народољупца Јована Цвијића: крупна тема о његовом односу према селу и сељаку остала је до данас необрађена. А кроз мноштво његових радова провлаче се опажања о бистрини и даровитости нашег сељака, о његовој „живој машини“, о снажној историјској свести, о беседничком дару или језику који је „складан, звучан, богат речима, пун слика и метафора“.⁴ Што је најзанимљивије, и Цвијић и други, кадгод су хтели да прослове што лепо о сељаку, морали су се осврнути и на другу страну, и осудити супротне појаве потцењивања.

У ратовима 1912—1913. године, капетан Милан Прибићевић непосредно је посматрао српског војника-сељака и написао своје топле и надахнуте утиске, најпре у *Српском књижевном гласнику* а затим и у посебној књизи *Наш највећи јунак* (1913). Ту се дотиче и обеју ових страна: „Онај који српске сељаке не познаје не слутн колико много озбиљности и дубине има у њиховим мислима и како је смешан многи наш господин који у сваком нашем неписменом сељаку види дивљака или дете.“⁵

Доцније, чак и један Јован Дучић, после (или поред) свих својих племићких тежњи и манира, неочекивано и необично признао је знатну надмоћ нашег сељака над ученима: „Ма колико да изгледа нескромно, не бих могао да вам наведем пример овде да наш интелектуалац стоји на равној ноzi са визионаром нашег села.“ Ни овај песник, међутим, не може мимоићи оно горко малограђанско наличје: „Нећу вам говорити о томе колико наши политичари брину бригу о просвећивању нашег сељака... Све смо чинили, напротив, да нашег сељака обезглавимо, и то нисмо

⁴ Јован Цвијић: *Говори и чланци*, II, Београд, 1921, стр. 40, 93, 111 итд.

⁵ Милан Прибићевић: „Ратна писма. Наш највећи јунак“. СКГ, 1913, XXX, 12, 929.

успели“ (чланак *Култура нашег сељака*, 1930. године).⁶

Изјаву сличну Дучићевој чуо сам једне вечери у Паризу, пре десетак година (тачно: 28. XII 1973.) у разговору с мађарским песником Ференцом Варгом, који тамо живи и ради. Говорили смо о мађарској књижевности, о великим песницима Петефију и Адију, а затим, на моје изненађење и усхићење, Варга је одушевљено проговорио о — мађарском сељаку. Следеће речи дошле су ми као откровење: „Петефи је ученик Беранжеа, Ади је ученик Бодлера, итд. *Сељачка мудрост је изнад ученичке!*“

Ја сам се тада сетио и навео изјаву Милоша Црњанског, коју сам мало пре тога чуо преко радија: „*Неуки и самоуци знају много.*“⁷

Шта то знају? Откуда знају? И зашто ми то не знамо?

О томе ће овде у неколиким цртама бити речи.

НАЈПРЕ, О ЗЕМЉОРАДЊИ

Најпре, треба поћи од самог сељаковог занимања — од земљорадње. Познате су многе похвале, које су сеоском и пољском животу изrekli већ древни грчки и римски писци. На пример, Катон Старији; „Од земљорадника постају најбољи јунаци и најпоузданији војници, а сама земљорадња је најважније и најпријатније занимање и људима који се њоме баве најмање су својствене зле мисли.“⁸ А Цицерон: „Ниједно занимање за слободна човека није достојније од земљорадње.“⁹ У наше време, сличне мисли исказивао је један мудри човек с Истока, чувени индијски држав-

⁶ Јован Дучић: *Сабрана дела*, VI, *Јутра са Леугара*, Сарајево, 1969, 436—439.

⁷ Радио Београд, III програм, 2. IX 1973.

^{8—9} Цветко Костић: *Социологија села*, Београд, 1969, стр. 80.

ник и пријатељ наше земље Цавахарлал Нехру¹⁰ и наш песник Брана Петровић изјавио је у ове наше дане једном листу скоро исто, али, наравно — не из књига, но из срца: „Сва су занимања лепа, али је земљорадња прво и једино право занимање. То је сарадња човека, сунца и земље.“¹¹

Свако занимање затвара у неки ужи круг. Сељаково занимање води у најшири свет, међу биљке, птице, животиње, друге људе, у рад и напор за хлеб и опстанак, при чему је сваки дан, па и час, друкчији, али и не мање пунији и животнији. Безбројни зналци и мудраци, још од прастарих времена, говоре о „књизи природе“, као неупоредиво највећој и најважнијој, и о потреби да се учи из ње; и тако све до Његошевог игумана Теодосија (из *Шћепана Малог*) који још додаје да је богословију учио — „по звездама“. Слично и млади Јесењин. А сељак је најближи тој књизи, он је такорећи део ње: сав усред живота, у сâмом срцу природе, изданак и глас свега онога што га окружава.

Да ли можда несвестан део? Да ли само страница и знак?

Никако. Сељак је стално усред промена и неизвесности, и он мора да мисли, да рачуна и брине, да се довија: како ће се прехранити, чиме оденути, чиме провеселити, како се одржати и — напредовати. Све то задуго унапред, пошто ништа није извесно: он мора да урачуна и могућну градобитину, и будућу поплаву или сушу, и себе како се — и из тих процепа — извлачи...

Он је, затим, бар доскора, све морао да ствара и производи — сâм, и да помало зна сваки занат: од мељаве жита и справљања хлеба, обуће, одеће, до грађења куће и покућства, и, најзад,

¹⁰ П. Ц. Нехру: *Откриће Индије*, Београд, 1952, стр. 617. („Земља и сунце су извори живота и ако смо дуго времена одвојени од њих, тада живот почиње да опада. Модерне индустријализоване заједнице изгубиле су додир са земљом и не осећају ону радост која долази од додира са мајком земљом.

¹¹ Разговор са Браном Петровићем у листу „Глас комуне“, Апатин, 11. VII 1969.

измишљања разних шара и украса. Тајне дрвета, камена, метала, минерала, коже, вуне, земље итд. њему су одувек знане и присне. А с друге стране, он је морао да свагда једним ухом и оком мотри и на потмуле шуме и гласове, на опасности које вребају, и отуд његово дрвно занимање за далека збивања и за високу „политику“.

Радећи, он је знао да пут ни до чега није брз ни лак, али је знао још нешто, најлепше: знао је тај пут, блиско га осећао и доживљавао целог, учио се и управо школовао на њему. Све што он поседује и што с њим суседствује има и пријатељски му поверава своју историју, порекло, своју невидљиву „радну књижицу“. Држалица, даска или греда, нису макар какво дрво: оне су настале од таквог-и-таквог, добро знаног стабла, одсеченог ту, тада, тиме, с тим итд. Погача је најпре била зрно, па стабљика, клас, опет зрно, брашно, тесто, — и све оно што се збивало, патило и надало, околу. Кокошка Граорка снела је јаје на свом уобичајеном легалу, *своје*, уобичајено јаје, јер њена нису као од друге, као што ништа није исто. Каленица млека има своје извориште још у љупкоме теленцету, које се потом развило у јуницу, па краву, која, опет, има своје име и особине, док иза одређене врсте млека стоји одређена врста траве, мекиња, јарме. Тако и сваки део одеће има своју богату и сродничку повест, све је однекуд родом, и све настало јединим природним путем — радом.

Пољски рад је, изнад свега, велика школа стрпљења... Грађанин у журби, у нестрпљењу да до новца дође, а затим и да га потроши, вечито „нема времена“, тј. нема времена управо за себе, за онај драгоцени предах у којем се ствари осматрају и разазнају. Сељак је навикао да не жури: семе које он сеје ујесен, раба тек улето, а оно пролећно — најесен. Воће које сади и калеми до неће плодове много доцније, а увек се лако може десити да плода и не буде, или бар да га он не дочека. Но он се због тога не брине! Он зна да је његово да сеје, а остало је, како каже, божије.

Са обраицом

Кљукање гуске

Тај сељаков рад, пун разноврсности и промена, јесте дакле, поред свег осталог, и посебна и прворазредна школа мишљења. Док свака машина обузима сву радникову пажњу, рад у пољу и старинске алатке давали су могућност много већег опуштања и „одсуствовања“. Ма шта чинио, сељак је стизао да се, успут, позабави посматрањем и уопштавањем: идући за плугом, превлачећи летину, одлазећи у поље или из поља, напасајући стоку, он неизбежно запажа, приближује и повезује ствари које би иначе човеку у граду (и у журби) остале непримећене. Један од првих песника-сељака у Србији после првог светског рата и један од приређивача познатог сељачког зборника *За плугом*, Радомир Тодоровић, у старим данима записао је: „Уз орање, док бразде падају, неометано се и најлакше размишља, па се нешто узгред и напише. И отуда се у мени зачала идеја и предлог да прва заједничка књига писаца са села носи назив *За плугом*“.¹² У том погледу, изразит и вишестрано значајан пример пружају стихови истакнутог песника Србољуба Митића (из села Црљенца, код Пожаревца) упућени потоку:

*Стани брзоноги, да ми се напију волови,
цео дан смо орали:
они земљу,
ја небо.*¹³

Ето праве сељакове слике и праве поруке! Волови су ти чији погледи су везани за земљу; орач, пак, иако такође увелико везан за њу, очима се отима горе, небу, недохвату. Мисао не мирује. Скоро сви данашњи самоуки песници са села (поред Митића, Добрица Ерић, Паун Петронијевић, Милена Јововић и др.¹⁴ имају сродне

¹² Радомир Тодоровић: „Из успомена“, „Расковник“, бр. 4, лето 1969, стр. 82.

¹³ Д. Витошевић и Д. Ерић: *Орфеј међу шљивама*, 1963, „Један друкчији предговор“.

¹⁴ О томе више у огледу „Дародавци из прикрајка“, који ускоро излази у истоименој књизи код „Слова љубве“ у Београду.

„небеске“ тренутке, па и тиме потврђују ону давну и сјајну мисао Исидоре Секулић: да је ратар — „човек с највећим немиром на свету“.¹⁵

За сељака, кудгод се окрене, све је школа и учење. Нема ничег од чега се не би могло нешто научити: од цвета али и од камена, од мрава, али и од листа, од лептира, од облака. Отуда и она, наизглед припроста, у ствари прекрасна пословица у славу заједништва, и обogaћења које доноси неко други и нешто друго: „Човек и магарац су паметнији него сам човек јер су — двојица“.

Други пут, на исти начин, раба се нова, чудесно свежа, опаска. У једном предавању на Коларчевом универзитету (о прози Чедомира Брашанца, 1979) др Драган Недељковић је навео и мисао једног непознатог сремског сељака: „Земља је корову мати, а усеву маћеха.“ Ма колико везан за земљу, сељак увиђа и сва њена наличја, и далеко је од било каквог улепшавања. Природа није рај већ је пре царство корова у које он, човек, својим напором и муком, уноси мало реда. Све лепо мора се тегобно неговати, отимати, изборити. Тако мисао, из живота и околног света, израста и зри као плод воћке.

Те мисли и пословице, раширене у свим народима, одржале су се не зато што су лепо смишљене и лако памтљиве, што су „преношене“ (кроз времена) или „позајмљиване“ (од других народа), него, пре свега, што их је живот, ако не изнова рабао, а оно увек изнова потврђивао. Изникле, као и све живо, из самог тла, оне су само непрестано провераване и доказиване, и то је тајна њиховог распрострања и трајања. Усменост, уопште, подразумева строго мерило и строг избор: траје оно важно и вредно, оно битно.

Ту лежи једна од главних разлика у односу на град, где се све записује и све — заборавља. Мноштва књига, нагомиланих по градским библиотекарма, међу којима је највише осредњих и мало значајних, делују понајвише као некаква гробља, и уместо да подстичу, пре обесхрабрују.

¹⁵ Исидора Секулић: „Алекса Шантић“, „Књижевни југ“, 1918, бр. 22—24, 373.

Испада да је знање нешто огромно, и огромно уситњено, и недосежно. Може се знати само нешто мало, о нечем такође малом, и све мањем и мањем...

Усмена култура ишла је за битним. Узмимо, опет као пример — пословице. Ако су ове, не ретко, противречне, као што је и сâм живот, у оном основном ту никада није било попуштања ни двоумице: нема пословице која би препоручивала лаж, непоштење или неправду. И то нису биле никакве „озго“ наметнуте (!) „норме“, то су, као и све друго, била такође дубока, исконска народна искуства.

Сељак је искрено поштовао школу и науку (то су запазили многи, па и наш Цвијић).¹⁶ Некада је и сâм чин писања био доказ мудрости: „Бело поље, црно семе, мудра глава која сеје.“ Но, у ближем додиру са грађанима, то поштовање је све мање постајало безусловно и идеално. Истина, сељак би тешко схватио да се та, тзв. наука највећим делом састоји од „ситних прилога“, или, у најбољем случају, осредњости коју прикрива опсенарство. Да је то нешто као река, разливена по пољу, широка и — плитка. Па ипак, још као дечак, чуо сам старога сељака Адама Бекића из мог села, где говори моме оцу: „Школа много донесе, а много и однесе“. Било је то још једно сељачко искуство, настало не само из других, старијих („Нема користи без штете!“), него и виђењем и процењивањем школованих људи, који, иначе, често тако важни и уображени, и не сањају како их сељак тихо мери. Однос према школи и учености најлепше је изразио мој сељак Богдан Филиповић, у једном разговору са мојим оцем (6. I 1977): „Школа је велика ствар... за лакши живот!“ Сељак, дакле, дубоко слуги да није мудрост у школи, и као да зна да њена разна „знања“ често немају друге сврхе до да испуне часове и да намуче децу. Али то је цена којом се у животу успева.

¹⁶ Ј. Цвијић: *Говори и чланци*, Београд, I, 1921, стр. 238.

Пред великом књигом света сви смо ми неписмени: знати једно или два слова, то још не значи бити писмен. А ко је тај ко сме рећи да их, тих слова, разабира више? И у том неизмерном „природопису“, управо они необразовани и неуки, тј. неоптерећени уским и сувим школским духом, имају дар да завире дубље. Њихов пут до сагледања неких истина једноставнији је и приснији. То је свакако смисао оних речи Милоша Црњанског: „*Неуки и самоуки знају много.*“ Требало би можда додати: Знају јер осећају, јер умеју да виде и да се диве. Грађанин се по правилу ничему не чуди. Сељак осећа чудесност сетви и жетви, чудесност поља, чудесност неба и звезда, и слуги једну велику истину: да живот није ужасан само зато јер је — чудесан.

Народ је нагонски близак сржи правог мислилаштва, оној чувеној Платоновој мисли, коју је истицао пок. Милош Бурић. *Филозофија се не може научити, него се мора доживљавати*“, и такође оној Демокритовој (коју је наводила, опет покојна, Ксенија Атанасијевић): „*Ваља много мислити а не много знати!*“ Заиста, сељак и не помишља о некој тежњи за знањем много разних ствари, али он свагда тежи нечем важном, „главном“. И ако не цени довољно школу, то је из стеченог сазнања да се она понајмање бави „оним главним“.

Сваки учењак почиње своју каријеру неким одвајањем, супротстављањем, порицањем. Нови мислилац мора се потврдити, пре свега, одбацивањем својих учитеља и претходника, свога рода и порекла. И ма колико да говори и понавља: наука, наука! — из његових речи избија: ја! ја! ја! ... Сељакова мисао, напротив, унапред је лишена било какве жеље, а најмање сујете, да створи нешто *своје*: она се, мирно и мудро, *наставља* на претходнике, допуњавајући их и *проверавајући* у пракси. Добро је и мудро само оно што се, као такво, искуством потврди.

ЗНАЦИ

Познато је да „примитивни човек“, тј. човек природе има много оштрија чула и више уочава него ми, „дивилизовани“. Он зна да свему претходи нека друга појава, неки знак, и да све оставља неки траг, и треба их само „прочитати“, повезати, заокружити. Из појединости он запажа целину, из малог он чита — много.

Постоје, у разних народа, сродне приче о осетљивом дечаку који трагаоцима за нечим изгубљеним прича подробно о томе — а да га ни сâм није ни видео! На пример, само из неколико „знакова поред пута“ (што би рекао Андрић), он је закључио да је туда прошло магаре, „ћораво на лево око, хромо на десну ногу, са старом зеленом торбом у којој је јело“ итд.

Или, узмимо једну најобичнију појаву: народно предсказивање времена. То је цела једна наука! По чему се све не најављује лепо или рђаво време и његове промене! По сунцу, по месецу, по звездама, по њиховим преливима боја, сјају, блистању, по броју (звезда), по облацима, магли, киши, дуги, ваздуху, роси, ветру, по животињама (птицама, инсектима, рибама итд.), по ватри, светиљкама, зидовима, соли . . . Има на десетине таквих знакова, које су записивали већ многи, почев још од Захарија Орфелина, Јеремије Караџића, Васе Пелагића итд. Неке примере забележио сам и ја у мојој Грузи. Рецимо, птице у врху грања слуте леп дан, а у средини крошње — погоршање времена. Исто и миши у стогу сена: кад су у врху, предосећају благу зиму (стог се неће развршити!), а кад побегну удно сена, зла зима је неизбежна. И сви ти знаци, како видимо, нису „празноверице“, како се са задовољством изражавају „учени“, него су просто нека дуготрајношћу потврђе на *искуства*.

Несрећни јунак приповетке Буња Велка Петровића, отргнут из свог топлог сеоског гнезда и бачен у градски вртлог, жали што је заборавио мирисе биљака и „читање звезда и времена“. Заборавио је исконске знаке, и више ни у властитом животу не уме да се снађе.

Деда Милан

Основа многих веровања и обреда је тежња да се буде у складу са природом и с њеним великим редом, да се у тај ред „уклопи“ речју и делом. Помажу не само лековите траве, него и лековите (тајновите) речи, басме, и друге магијске радње. Ево опет два примера из Шумадије: стоку не ваља бројити прстом, јер то слуги да је буде мање, но целом шаком, која означава обилност! И женити се најбоље је када се пуни месец: онда се пуни и кућа.

Учени етнологзи и слични изучаваоци тзв. примитивних племена са чуђењем су бележили како су тамо мушкарци и жене изводили „ритуале плодности“, тј. полно општили у пољу, међу биљкама, са нарочитом наменом: да би ове боље рабале. Данас, после чудесне књиге *Тајни живот биљака* у којој, управо о таквим појавама, добијам прве (полу)научне али уверљиве потврде,¹⁷ чуђењу више нема места. Неки научници с правом слуге да су ти „дивљи народи“ и у том погледу били мудрији од нас. И ко зна где и колико још!

Кад је о биљкама реч, многе младе жене и девојке које негују и заливају цвеће из искуства знају како биљке и на саму пажњу узвраћају и од ње брже расту. А умре ли им драга неговатељица, оне се, упркос заливању, суше и вену! „Од жалости за домаћицом“, кажу. А шта би и било друго?

Стари сељаци износили су ми многе примере: и како стока слуги смрт домаћина. На пример, кад овај полази у рат, а краве ричу, или пас завија, за укућане био је то поуздан знак да се ратник неће вратити.

Народна веровања, маколико понекад изгледала наивна, садрже прастаро дубоко осећање (и искуство) да су ствари и појаве много повезаније но што ми мислимо. То су оне велике везе и јединство света о којем говоре већ древни индијски списи (*Веде*: „Све је једно!“) и затим безбројни песници, све до Бодлера са његовом „Свеопштом

¹⁷ Писци П. Томпкинс и К. Бирд, издање „Просвјете“, 1977.

Сличношћу“. Данас смо све ближи сазнању да сува рационалистичка и позитивистичка мисао није довољна да би се разумео Свет. Потребно је нешто дубље и више; интуиција, надахнуће, „шесто чуло“. А сељак и „примитивац“ управо је рођени „шесточулник“. Насупрот самоубилачком напору „модерног“ човека да побегне из природе, њега би требало стално подсећати на велику и вечну мудрост „примитиваца“ о *јединству света*, у којем има много више „знакова“, симбола, порука, „кодова“, енергија, итд. — но што и слутимо!

Живи били, истраживали, па — видели!

ДИЈАЛЕКТИКА ВЕЛИКОГ РЕДА

Нико као човек „оздо“ не осећа овај свет у толикој мери као „борбу и јединство супротности“, што би рекли дијалектичари. За њега, све и свуда је двострукост, двојство, и опречност: дан и ноћ, зима и лето, Сунце и Месец, мушко и женско. Тако, већ од најстаријег светског мислиоца, Кинеза Фу-Хија (живео пре седам хиљада година и његове *Књиге преображаја*, та суштинска двојства у свету и у човеку примају се као једна од основних истина. Међутим, „примитивно мишљење“ увело је ту рано и неизбежно и етичку страну, коју учени дијалектичари, као „ненаучну“, избацују: све се, наиме, своди на два основна начела: на добро и зло, и њихово сучељавање. Или, како би и моји шумадијски сељаци рекли: *наопако и напослено*.

Свако зна изреку: „Устао на леву ногу“, која означава покварено расположење и покварен дан, и која је, у ове наше дане, добила сасвим шаливо значење. Но, да ли је то тако смешно? Има дубоке дијалектике у оном прастаром и припростом сељачком веровању да је човекова десна страна — Божија, а лева — ђавоља. Нису ли толики песници (од Расина, Гетеа, Бодлера итд.) опевали и у себи, управо до очајања снажно, осећали сукоб тих двеју непомирљивих, божанских и демонских

сила? И није ли та борба, уосталом, присутна у сваком људском бићу?

Нека сељачка „празноверја“ у ствари су цео низ *смишљених васпитних мера!* Узмимо ону уобичајеност: да обување и одевање почне од десне руке и ноге, а не од леве. Пошто су у човеку обе супротне силе, стално у дејству и ратовању, ваљало је већ од устајања бити свестан тога и почети дан исправно, опредељењем *на праву страну*. Обује ли се прво лева нога, „тада се радује Ђаво“, и човека „бије баксузлук“. Зато, пази: немој дати прилику Ђаволу!

По облачењу и обувању, и умивање је такође подлегало истом реду: при тој радњи, ваљало се окренути изгреву Сунца, истоку, то јест — извору, источнику свеколиког живота. Требало се тога опоменути сваког јутра, попут оних „дивљака“, чија се сва вера састојала у јутарњем клањању Сунцу, или попут древних Египћана, који су Ра (Сунце) сматрали врховним божанством.

Тај ред није се прекидао ни при убрисивању: у раном детињству, покојна баба објаснила ми је да се прво бришу руке па лице. Кад сам питао зашто, рекла је да се „тако ваља“ и, најзад, да је то „зато да те не боле зуби“. Ту већ неку везу никада нисам запазио, али тај редослед, научен одмалена, задржао сам заувек. (Кад сам недавно о овоме причао својој четрнаестогодишњој кћери, која је већ имала озбиљнијих петљавина са зубима, док ја нисам, она ми је оштро пребацила што и њу нисам раније научио том „магичном“ правилу!)

Колико је тај начин мишљења био развијен и делотворан, показаће и два следећа примера: стари деда-Милован Васиљевић из Великог Шења у Грузи говорио ми је негде око 1950. године да не ваља пушити, јер је то измислио Ђаво, а на моју неверицу објаснио је: „Погледај, сви пушачи држе цигарету у левој руци!“ Био је то за њега доказ првога реда— више но довољно.

Има лепо и управо узбудљиво сведочанство у дневнику једног драгачевског сељака, Милосава Николића из Зеока, из Првог светског рата. Пред пробој Солунског фронта, септембра 1918. године,

његов мајор Рака Јеремић овим речима је наредио јуриш: „Прекрстите се и десном ногом из рова крените“.¹⁸ И мајор је, дакле, потекао из истог патријархалног поднебља: и он зна да и у најправеднијем походу, у повратку рођеној земљи и повраћају те земље, ваља поћи *правилно*, не само по војничком него и по древном народном реду.

Истина, понекад се и Ђаволу морало бацити неко „парче“, као гладном псу. Свакоме се дешавало да се напросто „убије“ тражећи нешто, што би морало бити баш ту, а тога нема па нема! Колико муке и љутње, и колико изгубљеног времена! Тек доцније, тражени предмет као да подсмешљиво, ту из близине — исплива. Народ је, у таквом случају, мудрији: он саветује да се грозничава претрага одмах прекине и настави доцније: „Остави, нека се мало ђаволи поиграју!“

У старинском свету обреда и обичаја ништа није било случајно. Крајњи смисао свих тих радњи био је *ред*. Повиновање извесним вишим правилима. Затварање врата Ђаволу (испред носа!), јер он стоји ту негде, чучи, вреба. Он и иначе има своју страну (леву) у сваком човеку, и има толике приврженике и поклонике! Отуда неопходност свих припрема и приступа за велику раздеоу добра и зла, и за јасно опредељење на *десну* страну. Почињало се најобичнијим надзором над самим собом, од обувања и умивања, да би се на крају дошло до великог закона Добра и чувања душе као највишег завета, како је то исказала мајка Јевросима своје сину Марку:

*Боље ти је изгубити главу
Него своју огрјешити душу.*

НАСАМО СА ЗВЕЗДАМА

Вековима, људима су очи биле приковане за тле и тек у наше дане нова, свемирска ера почиње им отворати вид и за — небеса. Сељак је, пак,

¹⁸ Миодраг Јаћимовић: *Слово ратниково*, Чачак, 1980, стр. 181.

одувек друговао са звездама. Пастири и ратари имали су над главом непрегледно звездано небо, читали га као књигу и осећали како „звезде зборе“. Зорњача, Вечерњача, Северњача, Велики и Мали Медвед и друга небеска чељад — њихови су ноћни другови, сапутници, сабеседници. (Док нама у граду преостају само уличне или кафанске светиљке, са којима једино „зборе“ пијанци!) Али, и поред све присности, посматрач ту не подлеже оној варци вида: да му земља изгледа огромна а звезде сићушне. Он је одувек знао да је управо обратно. И да је уопште у свету много шта *обратно* од онога како *изгледа*.

Одавно се зна да сељак осећа дубоки зов земље, али нико ваљда није приметио да он осећа — зов звезда. Од тла, поглед и дух воде га горе, безмерним небеским ливадама. Много пута он остаје „насамо“ са звездама. Њихов глас је, истина, много „тиши“, али је зато већи — победнички. Спокојне, незаобилазне, оне чекају.

Милан Јовановић из Коњуше (у Горњој Грузи), земљорадник и зидар, причао ми је (1. IV 1979): „Свако јутро устајем у три сата. Гледам звезде, па у другове: — Погледајте, велим, оно горе! А они веле: Зорњача, видиш како сија. Биће родна година. А ја кажем: — Оно озго је јаче него све ово доле. А ко је оно створио?“

Шетајући тако по небу, пастир слуги оно што ујурбани грађанин и не сања: да је оно горе — главно, а све ово друго — споредно; и да о том главном човек не зна — ништа. А ако не знаш ништа, онда ништа није немогуће! И слуги сељак, у дну душе, оно што слуге само песници и највећи научници (Ајнштајн, на пример) да човек није само житељ свог села или краја, своје домовине или Планете, већ да је и у некој вези са — звездама; вези још нејасној, тајанственој, коју наука једва почиње да додирује, али која је, за њега, сељака, изван сваке сумње.

На једној свадби у мом селу, мој сељак Радисав Бошковић изнео ми је, у разговору, једну своју малу исповест: „Разорао сам стотине мравињака, и кадгод видим оне сироте мраве како се размиле, дође ми жао, па помислим: ко зна,

можда исто тако и нас негде озго неко гледа, ове наше невоље, а не може или неће да нам помогне...“ (Баре, 1. X 1973)

Тако, крајње једноставно и природно, али и врло умно и дубоко, размишља о моравима, животу и васиони тај дугогодишњи орач и копач, који је у исто време и председник месног огранка Савеза бораца. То је, још једном, онај „вечни немир ратара“, али и вечни додир са глом и природом, који и такозваног обичног човека умудрује и просветљава. А како и не умудрити, ако се стално другује са звездама?

Док је грађанин по правилу само становник града, човек села и поља, напротив, ма колико иначе био сиромаш и несрећан, али у блиској вези са свиме што живи и постоји, и стално усред чудеса, каква су, на пример, сетва, жетва, или смена годишњих доба, осећа се и сам делом света, и — становником свемира.

ФИЛОЗОФИЈА ДОБРА И ЗЛА

Оно што ме је највише изненађивало у старих сељака то је њихово непоколебљиво уверење: ако не увек у потпуну победу добра, а оно свагда у крајњи слом зла. Одиста, добро је увек врста неписаног закона, али се у животу не наглашава најчешће: најчешћа је једна друга „филозофија“, филозофија зла, можда и ради неопходности његовог спречавања. Зло је нешто што, рушећи друге, неизбежно руши и своје носиоце. „Зло рађење — готово суђење!“ — то је нека врста свакидашње сеоске „азбуке“. А живот као да се трудио да то правило најштедрије потврди.

Мој рођак чика-Радомир Витошевић, кога су сељаци, због љубави према читању, прозвали „Поп“, причао ми је, као дечаку, један случај из свог дечаштва. Његов деда Ранко показао му је једаред на тада највећу и најлепшу кућу у нашем селу и рекао: „Погледај и упамти: од тога неће бити ни куће ни кућишта, ништа!“ И затим је запрепашћеном дечаку испричао како је тај газда-Ђале, у младости, био воденичар и хајдучки

јатак и све то саградио од туђега плена, туђе крви и суза. „Ја сам стар и нећу дочекати, али ти ћеш видети: таква течевина на треће колено не силази. Тако су говорили стари људи и ја сам се у то уверио, а уверићеш се и ти. Отето је — проклето“.

И стари чика Радомир показивао је мени, такође задивљеном, као што је он био некада, ледину где је била заборављена газда-Галова кућа: њу је давно срушио земљотрес, а син му погинуо још у „оном рату“. Затим ми је набројао неколико сличних примера које је сâм уочио. Очигледно, деда-Ранково предвиђање оставило је на њега јак утисак за цео живот; као што је, морам признати, и на мене оставило казивање деда-Радомирово.

Селјакова мисао о „вишој сили“ мање је фаталистичка а много више етичка: то је мисао о неким вишим законима и, нарочито, о „вишој правди“. Сви обреди, веровања, знаци, погледи упућени ка звездама — водили су само једном: да се човек снађе у том свом обичном животу, на својој малој деоници, међу ближњима. Селјак није падао у ону забуну да човека са свим његовим слабостима сматра „врхунцем“, „краљем“, „најсавршенијим делом“ природе и свемира, о којима се зна тако бескрајно мало!

Права истина, она крајња и чак једина — то је смрт. „Отишао на истину“ и данас се озбиљно изговара на селу. Све друго је — нешто друго. „Мртви живима очи отварају“, говори и пословица, што значи: треба да отварају. Смрт је тако много, али, авај, и тако узалудно — поучна!

Усред саме смрти, јер сваки час нешто сече, коси, коље, јер се око њега сваке године нешто суси и вене, и такође усред других земаљских недаћа (поплаве, суше, глади, болештине, пљачке, ратови, робљења итд.), селјак је изградио извесно мудрачко осећање да је у овом свету све прво усудско, божије, па тек онда његово. Навикао да сваког часа свега може бити лишен, он не очекује да му се за било шта захвали: и хвала, као и друго, припада вишој сили, и зато на свако захваљивање долази оно просто, мудро и исконско: „Богу хвала!“

Гричар

Пех за хлеб

Судбина је многих појава да се потпуније схвате тек кад их нестане. Данас село очигледно умире, па је и „сељачко“ и „примитивно“ мишљење нашег човека одбачено а да није ваљано ни изучено! Из града, где се неоспорно ради мање а живи лакше, до села допире и лебди, као најтежи облак, онај стари, надмоћни осмех (па и подсмех) грађана, нарочито малограђана; и то јесте главни разлог толиких незауостављивих бежања са села. Ипак, ништа што је створио човек (а у граду све је дело човеково) не може побудити у нама она најдубља, исконска осећања која изазивају озеленели предели или озвездано небо.

Зато, онај стари велики мит о непобедивом диву Антеју, сину богиње Земље, који од ове добија сву снагу, не важи само за писце и уметнике, како је то безброј пута упоређивано, већ за све људе, све синове мајке Земље, који не прекидају везу с њом. Зато и најдубља мудрост о нашем свету најмање је, поновимо то још једном, суво и круто „чињеничка“, већ је, пре свега, земаљска, „примитивна“, сељачка, песничка. Мисао која тек остаје да у свој својој пуноћи буде откривена.

Видан Николић

ОСАТ И ОСАЂАНИ

Особен географски положај и историјска важност Осата¹ у прошлости учинили су га, за етнологију и социолингвистику, најинтересантнијим пределом у источној Босни. Становници Осата су Муслимани и Срби. Зна се да је један пут водио кроз Осат за велики рудник Сребреницу, а највише је

¹ Осат — предео у Босни био је, делом, предмет мог магистарског рада *Говор села Осатице с околином*, Филолошки факултет, Београд, 1981.

служио Дубровчанима, што је поред близине Дрине, омогућило различита занимања становништва у прошлости. Мајстори Осаћани, дрводеље, били су познати и ван ових крајева. Читаво једно раздобље у грађевинарству назива се „осаћански период“, обележен специфичним дрвеним кућама „осаћанкама“.² Поред те основне делатности бавили су се земљорадњом (обично житарице и поврће), а помињу се сплавари на Дрини у раздобљу од половине прошлог до половине овог века, до градње хидроцентрале на Дрини код Бајине Баште.

„Осим земљорадње бавили су се сточарством и занатима: прерада кудеље за платно, прерадом вуне и лана, прерадом коже и лика, израдом копља и стријела, а највише ковачким занатом.“³ Чак до 50-тих година овога века овде је прављена кожа, помиње се да је крај био богат стоком „ситног зуба“, нарочито овцама, а ту је расла биљка руј потребна за учињање коже.

Данас се становништво бави земљорадњом, сточарством за своје потребе, има још мајстора који иду на рад лети по Србији, а зими по Далмацији. По традицији, има их доста запослених у грађевинским предузећима на оближњим објектима.

Осат је област у југоисточној Босни, налази се с леве стране реке Дрине у њеној великој кривини ниже од Вишеграда до Сребренице. О положају Осата и његовим границама у досадашњој стручној литератури налази се доста података и махом се од једног до другог аутора не слажу. Име Осат⁴ помиње се први пут у средњем веку, у време Стевана Лазаревића, коме је, како неки сматрају, чак једно време престоница била у оближњој Сребреници.

² В. опширније: Бранислав Којић, *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, Просвета, Београд, 1940.

³ Живан Јовановић, *О становништву Сребренице*, Сребреничке новине, Сребреница, бр. 11, стр. 12.

⁴ Има више хипотеза о настанку имена Осат. По мојој хипотези име је дошло од биљке, корова, *osat* (*Snikus benediktus*, *Cirsium arvense*).

Вук Караџић се први почео бавити Осатом. У „Српском рјечнику“ каже: „ОСАТ, m. Gegend um Srebrnica in Bosnien, nomen regionis.“⁵ Вук се много интересовао за Босну, а нарочито за Осат, можда и због свог пријатеља Луке Милованова, који је био родом из Осата. Вук никад није боравио у Осату, чак ни у Босни, али је по обавештењима једног учитеља из Бајине Баште оставио неке податке о овом крају.⁶ У Вуковој заоставштини је пронађено и ово: „Осат није једно село, није једна општина, а није ни цео кадилук. Осат сачињава пола кадилука Сребреничког.“⁷

О пореклу становништва Осата нема много података у нашој стручној литератури, као што срећемо за друге крајеве у етнографским зборницима, на пример. Да бих употпунио слику досељавања и кретања становништва у Осату консултовао сам историјску и етнографску литературу, обе оскудне, и предања, не баш поуздана и жива. У Осату се може говорити о старинцима, досељавању Срба из Херцеговине, доласку мухацира из Србије и неким миграцијама везаним за саму Босну. Старинце треба тражити само код Муслимана, јер, како неки кажу, ни њихови се стари нису сећали од када се налазе на овом месту. Највећи део муслиманског становништва дошао је сеобом из Србије у Босну, познатом сеобом мухацира. Ове сеобе одвијале су се у три етапе: у периоду између 1788. и 1834. године, па исељавање 1834. године, и на крају у коначном исељавању из србијанских градова 1862. И данас се може чути да се неки заселак дели на „Перућане“, „Ужичане“, или „Бајнобаштане“ зависно одакле им је прадеда дошао. Српско становништво ма-

⁵ Српски рјечник, 1852, стр. 469.

⁶ Преписку између Вука и Василија Стефановића, учитеља у Бајиној Башти, обрадио сам у раду *Василије Стефановић — обавештач Вука Караџића и Јосифа Панчића*, (рукопис), у припреми за штампу, Ужички зборник.

⁷ Видосава Николић, *Једно интересовање Вука Караџића за источну Босну*, Чланци и грађа за историју источне Босне, Тузла, 1965, књ. VI, стр. 145.

хом је дошло из Херцеговине, или понека породица из села преко Дрине (Пилица, Перућац).

Моја истраживања у Осату била су везана за говорни језик, али сам поред уобичајене дескрипције говора разматрао и неке социолингвистичке и антропогеографске проблеме који су специфичност ових крајева, па се, донекле, дотичу и са говорним језиком.

Оно што је најинтересантније везано за Осат, сад већ можемо рећи некадашње подручје, били су познати мајстори дрводеље за које Вук каже: „Осаћани су готово сви дрводеље, па иду љети по свој Турској те граде куће и остале зграде.“⁸ Осаћани су били у посебним условима рада и живота те је дошло до развоја професионалног жаргона, или како се чешће помиње „тајног језика“ дунђерског, бањачког језика, како се обично зове. Због дугих лутања у потрази за послом код Осаћана се осетила потреба за комуникацијом, где их у споразумевању неће моћи нико ометати. Осетила се недовољност обичног, свакодневног језика, па, можда, и неких паралингвистичких средстава у процесу комуникације (гест, мимика, покрети руку и других делова тела, посебан тон), те се развио њихов „тајни језик“.

Постоје још неке црте које ову област одвајају од других делова сребреничког краја, па и шире, Босне. „Осаћани се разликују од осталих становника котара сребреничког ношњом, а нарочито женском ношњом, обичајима, а у неколико карактером“, каже на једном месту један од бољих зналаца овог краја Лука Грђић-Бјелокосић.⁹

Кад помињемо ношњу издвајамо неке елементе народне ношње, нарочито женске српске, типичне само за Осат. Прво, то је капа рога, младинска капа, коју су описивали многи аутори.¹⁰

⁸ *Српски рјечник*, стр. 469.

⁹ *Баналачки (раднички, дунђерски) језик*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Сарајево, 1900, књ. XII, стр. 587—591.

¹⁰ Никола Зега, *Изобичајена младина капа у Србији*, Гласник Етнографског музеја, Београд, 1926, књ. I, стр. 66—75.

Друго, осатски зубун на коме се показује спирална техника и са украсним орнаментима подсећа на босанске стећке, чиме се показује његова старост.¹¹

„Осаћани се и Лудмерани (суседна област, прим. моја) презиру међусобно, те једни друге називају подругливим именима; и то Осаћани Лудмеране „гљивама“ или „гљивашима“, Лудмерани Осаћане „рогоњама“. Ова имена су издвојили једни другима по ношњи женске капе.“¹²

О карактеру Осаћана говорили су многи аутори с различитих становишта, и, чини нам се, да су мишљења развијена у две крајности.

Није тешко наћи објашњење за Вукову констатацију: „Осаћани (. . .) врло добри су људи и сви знају славу наизуст.“¹³ Вук је био емотивно везан за Луку Милованова, пореклом из Осата, како смо напред поменули, који је помагао Вуку на изради Писменице, чак нека поглавља, о акценту, сам писао.

Ј. Цвијић, позивајући се на Јубу Павловића каже: „Врло је интересантан случај са Осаћанима, из области Осат, на левој обали Дрине, у Босни. Готово се сви баве грабењем кућа. Растурени су по Шумадији и по Босни, они су зидали сељачке куће, познате осаћанке. Многи су се настанили у области, и, мењајући занимања, постали су земљорадници или трговци стоком и шљивама. Још у првој генерацији се прилагоде новој социјалној средини. Иако врло активни од четрдесетих година, обазриви су у пословима и предузећима; по правилу отроме после тих година. По тим особинама се ипак разликују у својој средини.“¹⁴

Насупрот Вуку и Цвијићу стоје другачија мишљења у нашој литератури.

¹¹ М. Драшковић — Н. Павковић, *Народна ношња из Осата, Чланци и граба...*, Тузла, 1957, књ. I, стр. 151—179.

¹² Бјелокосић, *Баналачки*, стр. 588.

¹³ *Српски рјечник*, 589.

¹⁴ Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд, 1922, стр. 171—172.

„Уопће Осаћани, како мушки тако и женски, доста су морално покварени, пићу одани, прзнице, кавгације и парничари. Узрок је по свој прилици, што су мушки, идући за радњом више полу године, скитајући по свијету, понајвише по Србији, дочим жене остају саме код куће. Ни за Лудмеране (из суседне области) не би се могла Бог зна каква свијетла свједоцба издати, али су у том погледу одвојили колико било од Осаћана. Ово, све што је до сада речено, односи се само на православне, дочим мухамедовци нити се баве тијем занатом, нити говоре баналачким језиком, нити иду у свијет, те су свакако и морално и материјално стали од првијех.“¹⁵

И Иво Андрић, бавећи се у свом књижевном опусу највећим делом источном Босном приметио је једну чудну особину Осатичана, како он зове људе из Осата.

„Сви Осатичани имају неку урођену тежњу за висинама и да је најскромнији и најугледнији међу њима желе да се испну бар за педаљ више од места на ком су. (. . .) И та жеља за успоном сваке врсте и по сваку цену, за илузијом висине, не оставља их никад, све до смрти, која је крај свих жеља и, за Осатичане, нека врста последњег и нарочитог успона. Она прелази са старијег на млађег, од нараштаја на нараштај. И у том „осатичком пропињању“ нема разлике између Муслимана и хришћана.“¹⁶

И данас се да приметити: код становника ближе Дрини, или вештачком језеру Хидроелектране „Бајина Башта“, развило се, или по традицији продужило, гостопримство, што се не би могло рећи за крајеве више у брду, где је веће неповерење у странца, подозривост, чак до те мере да неће да дају никаква обавештења. Но, то је, вероватно, и у другим крајевима.

У Осату је раније, а данас врло ретко, била посебна врста организације породичних задруга. У овим породичним задругама „разликују две

¹⁵ Бјелокосић, *Баналачки*, стр. 589.

¹⁶ Иво Андрић, *Осатичани*, Знакови, приповетке, Сабрана дела, књ. осма, Београд, 1967, стр. 273.

врсте својине и у покретној и непокретној имовини, а то су: кућно или кућевно и особац или осопско.¹⁷ За особац или особину Вук каже: „Особина (. . .) Гдекоја жена има краву или овцу, што јој је поклатио отац или ко други; а мушкарци држе кошнице, бротњаке; сију дуван итд.“¹⁸ Значи, свака породица у склопу задруге имала је своју земљу, зграде, новац и дужности, али су заједнички обрађивали земљу. Домаћин и домаћица куће бирани су сваке две године, што је на неки начин својеврстан вид самоуправљања у кући.

М. Карановић описује једну такву породицу која се до скоро била очувала, и види предност таквог организовања задруга у материјалном очувању моћи породице.¹⁹

Питање је колико су се сви ови елементи антропогеографске природе одразили на свакодневни говор. Мушки живаљ (раније само Срби, а касније, па и данас, и Муслимани) много се кретао, годишње одсуство од куће било је понекад више од пола године. Утицаји језички, односно дијалекатски, са стране су постојали. Осаћани су ишли у групама па су у изолацији од околне доста очували свој дијалекат. Томе је допринео и њихов „тајни језик“, бањачки. Опет, да су се везивали за средине у којима су радили показује то што су доносили прве књиге за школе у Осату. Женски живаљ се није кретао, што је важније, јер су деца на том врелу учила свој говор и стицала васпитање. Помиње се да је у ранијем периоду, када су се овуда кретали Влаши, важило правило око удаје женске деце: Подај, али не узимај. То је био најсигурнији начин асимилације влашког становништва, јер је мајка стуб породице, како рекосмо, од ње се учи језик и васпитање.

¹⁷ Милан Карановић, *Породична задруга Теодосија Јовановића из Осата*, Гласник Земаљског музеја, Сарајево, 1930, XLII, св. II (за историју и етнологију), стр. 133—155.

¹⁸ *Српски рјечник*, стр. 472.

¹⁹ М. Карановић, *Породична задруга*.

Многи елементи фолклора, традиционалне културе, нестају, или су заувек нестали. Мало је рефлекса који су се одразили у данашњем времену било у ком виду. Некад је језик, или само предање, да изоставимо литературу, мали доказ да је нешто постојало. Оно што се посебно очувало код Осаћана данас је њихов „тајни језик“, бањачки, или дунђерски језик како га они називају.

Бањачки језик, боље рећи говор, служио је овој специфичној скупуни људи да их неупућени не би разумели, највише када су радили на страни. Чували су га као тајну, и само су га знали мушкарци. Тако, кад су радили на страни, ако им није добар ручак код газде, или су нешто погрешили у градњи објекта, споразумевали су се овим језиком.

Уопште тајни језици разликују се од обичног, комуникативног језика само у лексици, зато и јесте логичније да их зовемо тајни говори, али пошто и сами Осаћани зову свој „тајни језик“ дунђерски, или бањачки језик, то се и ми тога држимо. У науци су ови језици познати под називима: арго, шатровачки, жаргони, итд. У свету има доста тајних језика, на пример, у делу „Сјај и беда куртизана“ Оноре де Балзака има дијалога на тајном језику затвореника, и да узгред поменемо, врло сличних нашем бањачком језику. Код нас је познато неколико тајних језика, међу њима највише се задржао, чак до данас, и у науци доста пажње побудио, бањачки, дунђерски, језик мајстора из Осата.

„Тајни језик“ Осаћана од комуникативног језика разликује се само у лексици, има око 300 речи и фраза несловенског порекла, а реченица се гради по принципима наше граматике. Стручњаци се нису још сложили из ког језика, или језика, су дошли утицаји не само на овај, него и на друге језике ове врсте, који су код нас доста слични.

Како смо поменули Осаћани су оставили доста трага у нашој сеоској архитектури, јер су се кретали у пет праваца: Шабац, Уб, источна Србија до Зајечара, Чачак и Бајина Башта. Тако је

тешко доћи до закључка на који су начин, или у које време научили бањачки језик. По једној легенди они нису дошли на време пред бој на Косову, јер су били на раду. Кнез Лазар их је проклео: Дабогда док су живи били на раду, никад се не смирили. Тако је и било, каже народ, остали су вечити трагачи за послом, мајсторлуком. Друго предање каже да им је овај језик остао од светог апостола Томе (дунђерски патрон).

На постојање Тајног језика Осаћана први је указао Милан Б. Милићевић,^{19а} дао је 23 речи, неке с акцентима. Узгредно, после Милићевића, овим проблемом су се бавили још В. Јагић, К. Јиречек, Т. Борђевић, С. Тројановић, и други. Најопсежнију студију дао је, напред помињани, Л. Грђић-Бјелокосић: „Баналачки (раднички, дунђерски) језик“, с речником без акцената. 50-тих година јављају се две студије независно једна од друге, и ту су, чини се, дата многа решења проблема овога језика.

Миливој Павловић²⁰ је упутио на решење старијих хипотеза да су сви тајни језици на неки начин везани. Говорио је о суштини и функцији тајних језика, уопште, и са освртом на језик Осаћана. Дат је преглед литературе, наше и стране, с критичким освртом.

„Бањачки говор на подручју Сребренице“,²¹ неауторизована студија, доноси литературу која се ближе односи на тајни језик Осаћана, полемику да ли је ово говор или језик (усвајају прво). На крају налазимо исцрпан речник фраза и речи с акцентима, као и напомене о фонетским и морфолошким променама од првог бележења (Милићевић, Бјелокосић) до тог тренутка.

^{19а} *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, стр. 589.

²⁰ Миливој Павловић, *Гегавачко-шљепачки језик, (Његов однос према другим тајним језицима)*, Зборник радова у част III конгреса Удружења слепих Југославије, Београд, 1953, стр. 179—195.

²¹ *Бањачки говор на подручју Сребренице*, Билтен Института за проучавање фолклора, Сарајево, 1953, стр. 85—95.

Доносимо речник, који не обухвата цео списак од 300 речи и фраза колико има овај тајни језик, због обимности.

аналица — воћка; *аналице* = воћке, или женска прса

автуга — сено, трава; *автуга од бикета* — слама
багрдан — млин, воденица

балта — секира

баналица — рука

банеж — рад

Бањаџка — Босна

бањаџки — мајсторски; *бањак* — мајстор

букавац — во

буке — хлеб, *цкамно буке* — лош хлеб, *кукурузни*; *шумно буке* = сомун,

букурлија — црква

ћем = пас

кџаиш = дуван

отажити — остати, итд.

Ево примера како се граде реченице:

Чатрљан фолиња шумноћу Букурљашу из тирите.
(Свештеник се моли богу из књиге).

Бе ти тажи трем? (Где ти је човек).

Одчкојио преко визе. (Отишао преко воде).

Речи су обично с кореном из албанског и турског језика, неке воде порекло из румунског: *гурач* = грло; немачког: *бирцауз* — кафана, град; мађарског: *виза* — вода, итд. То није ништа необично кад се зна да неке наше речи постоје у тајним језицима који се употребљавају у Немачкој.

И поред тога што се о Осату, и Осаћанима, на изглед, доста зна у нашој литератури и новим истраживањима, требало би још многе тајне разрешити.

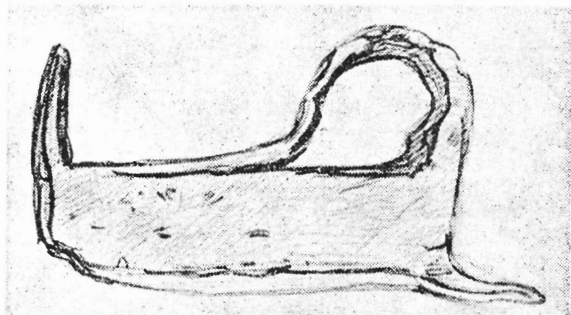
МАЊЕ ПОЗНАТИ ТИПОВИ
КРЕСИВА И ПРИПРЕМАЊЕ ТРУДА

„Удар нађе искру у камену без ње-
га би у кам' очајала“

Његош

Међу нашим савременицима употреба огњила, кремена и труда помоћу којих се може добити ватра све је ређа, па ова једноставна оруђа врло ретко налазимо и код становника најзабаченијих планинских насеља. Најпознатија огњила која су и најраспрострањенија обично израђују самоуки ковачи од комада старе неупотребљиве турпије (лиме, јеге) или од чембера — горњег задебљалог дела дотрајале косе. Оваква кресива (чакмаци, оцила, кресала) најчешће подсећају на ћирилично штампано слово „С“.

Познато је више типова огњила која се међусобно по формама разликују иако је потребно да сва буду израђена од квалитетнијег челика. Сеоски ковачи — најчешће Роми-Цигани, а каткад и ковачи у градовима задовољавали су потребе сељана који су били принуђени да се дуго времена служе овом припростом алатком када нису били у могућности да набаве савременија средства помоћу којих би могли да добију ватру. Нешто ређи и архаичнији тип огњила (цртеж бр. 1) набављен је приликом откупа предмета за етнолошку збирку

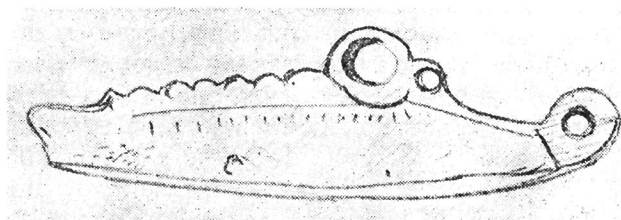
Цртеж бр. 1 — „турско огњило“ (чакмак)

Народног музеја у Нишу и евидентирања непокретних културних добара у селу Горње Власе (Заплање) код сеоског ковача. Оваква огњила су позната у околини Ниша као „турска огњила — чакмаци“. Постоји могућност да тип оваквог огњила чији облик личи на мало штампано слово ћирилице „а“ потиче можда и из средњег века. Два примерка оваквог огњила пронађена су приликом археолошких истраживања поред цркве св. Николе — Немањине задужбине у Куршумлији и на Соко граду код Сокобање. Пре неколико година огњило истог типа добио је мој познаник Ковачевић од једног старца из околине Херцег-Новог. Слично, али знатно оштећено корозијом огњило понудио ми је један сликар (Пера) који га је нашао када је радио са екипом конзерватора на територији Горњег Понишавља.

Огњило оваквог типа не постоји међу неколико разноврсних цртежа огњила ни у Упитнику на основу којег су прикупљани подаци о предметима материјалне културе за Етнолошки атлас Југославије.

Сем употребе са трудом и кременом овакво огњило се може користити као шило или као одвртка — шрафцигер. Један крај огњила је обликован и повијен у виду шила и тако подешен да се помоћу њега као шилом може проширити рупа на опанку да би се кроз њу провукла опута или врпца од конопљаног канапа. Косто Вујачић учесник балканских ратова и освајања Скадра објашњавао ми је да се другим крајем оваквог огњила у виду пробојца за израду опанака или одвртке могао отшрафити или причврстити неки шраф на пушци или неком другом предмету. Није била ретка појава у сеоским домаћинствима, да као и са другим типовима огњила, помоћу рапаве површине огњила која се таре о кремен и ствара варнице често се по неколико пута превлачило са обе стране оштрице ножа да би нож постао оштрији.

Други предмет који је дуго времена служио као огњило цртеж бр. 2 можда и није првобитно намењен за ову сврху, јер таквом предмету до сада још нисмо нашли нешто слично. Овај предмет сам добио пре 6 — 7 година од Мирка Митровића из Хума код Ниша. Мирков отац нашао је

Цртеж бр. 2 — „огњило“ из Хума

ово „огњило“ пре 76 година на познатом локалитету Хумске чуке. Са једне стране овог предмета или огњила одломљено је једно парче. Супротна страна огњила је благо лучно повијена и на том месту се налази мања округла рупа за коју је вероватно била привезана нека врпца да власник не би изгубио „огњило“. Средишњи део огњила је нешто проширен са једва приметним траговима танке кошуљице као да је некада овај предмет био никлован. На горњој ивици проширеног дела налазе се једна већа округла рупа и до ње друга доста мања. Изгледа да је неуверљиво и произвољно објашњење Мирка Митровића да је у већој рупи на горњој ивици огњила био постављен украс у виду драгог камена. Наша настојања да одредимо праву и првобитну намену овог предмета до сада су остала без задовољавајућих и поузданијих објашњења. Прве претпоставке и мисли које су нам се наметале биле су везане за део дршке неког старинског бријача, део старијег аршина или кантара и најзад део механизма за окидање (део чарка) старинских пушака кременјача. Бар за сад наше претпоставке су неодрживе и неприхватљиве, пошто је немогуће да је део неке алатке у форми оваквог „огњила“ израђен од челика прворазредног квалитета, а који је после израде обавезно оштро каљен како би кресањем о кремен стварао безброј варница.

Ипак две генерације су се служиле овим предметом као огњилом и они не знају да је то могао бити део неког другог сложенијег предмета. У прошлости свакако да огњила нису представљала безначајне предмете обзиром да тада нису постојале шибице и упаљачи, па отуда вероватно имамо и народну пословицу: „Стекао Кузман огњило“. Огњила — оцила или турски „чакмаци“ нису увек били доступни многим лицима, него су их најчешће поседовале угледније и старије особе.

Многи предмети материјалне културе већ су сасвим изобичајени. Број старијих занатлија се стално смањује, па се више старијих предмета скоро више и не производи и зато сасвим ретко наилазимо на људе који још чувају огњила и долазе до ватре да би запалили дуван у лули или цигарету користећи се огњилом, кременом и трудом.

У народу се често чују шале на рачун људи који не успевају кресивом да дођу до ватре, услед влажног труда или лошег кремена. Слушао сам примере о двојници људи који дуго нису могли да кресањем запале труд. Један од њих је путовао возом од Косова Поља према Скопљу и чим је ушао у воз почео је да креше, али никако да варнице запале труд и тек када су се приближавали Качанику труд се задимио и варница је учинила своје. Приметивши да је замирисао дим труда и да се труд запалио овај човек је узвикнуо: „Е, сада ухвати (труд варницу) од прве“. На сличан начин у околини Ниша помиње се неки човек који је путовао од Ниша према Куршумлији. И он је одмах по поласку воза из Ниша почео да се припрема да пуши и почео је да удара кресивом о кремен, али сва његова настојања да добије ватру остала су узалудна до доласка у Прокупље. И он се на крају похвалио да је првим ударцем огњила о кремен добио ватру.

Ова два типа огњила позната, прво, као „турско огњило“, и друго, „огњило из Хума“ представљају нешто ређе примерке предмета израђених од челика и намењених за добијање ватре, које су раније свакодневно употребљавали не само пушачи, него и ловци, а затим пастири који су се

налазили поред својих стада далеко од сеоских насеља. Као кремен најчешће је коришћен белу-так који је обично налажен у коритима планинских потока. У крајевима где постоје стене силекса оштри листићи који се лако одвајају од стене, а који су у доба неолита служили као сечива, добро дошли су као најбоља врста кремена. Атари многих сеоских насеља не само у равничарским пределима, него каткад и у брдовитим крајевима оскудевали су у минералима који су могли послужити као добар кремен.

Поред огњица и кремена без доброг труда (производа од печурке одваљене са стабла букве, ораха и врбе) није се могла добити ватра. Дуго-трајним искуством народ је за ову сврху кувањем печурке у води са доста пепела добијеног само после сагоревања дрвета добијао труд који се после кувања добро осуши, очисти и истуче чекићем да влакна печурке омекшају и потпуно испадне пепео из труда. Ово је најпознатији и најједноставнији начин добијања труда. Каткад се може још сива печурка оставити пре кувања у устајалу воду неког посеченог дебљег стабла да тамо одстоји одређено време. Уместо у води посеченог или иструленог стабла неки остављају печурке да одстоје у води у којој је опрана овчија вуна — „у сијерини“. Труд са меким нежним влакнима чува се да се не испрља и да не овлажи, да би лако и брзо, падањем једне варнице на труд, ова маса почела да тиња и сагорева. Уколико је добијени труд од печурке која је расла на буковом или ораховом дрвету бољег квалитета, дим оваквог труда приликом паљења шири карактеристичан и пријатан мирис.

У селима Горњег Понишавља (Крупач и друга у околини Пирота) сељаци пред крај зиме и у рано пролеће остављају комаде печурки у бубре, које је у процесу прегоревања, да одстоји по месец и по или два месеца, и они на тај начин добијају труд који се касније осуши, очисти од прљавштине и после тога користи за добијање ватре уз помоћ огњица и кремена.

У близини Ниша, у селима, врло често се уместо цећи, воде са пепелом, за справљање труда употребљава говеђа мокраћа, па се у мокраћи прокува печурка. Од неколико људи из Хума и других села (Паљина, Липовац) чуо сам да је труд добијен на овакав начин знатно квалитетнији од труда добијеног кувањем у води са пепелом.

За чување дувана, а затим прибора за добијање ватре — кресива, кремена и труда, сељаци су припремали штављене и украшене кесе од мокраћног мехура домаћих животиња, или од мошница овна или јарца које су израђивали самоуки сељаци, а понекад и ћурчије. Овакве кесе су данас веома ретке и у музејским збиркама, а из практичне употребе су већ неколико деценија потпуно потиснуте.

О НАРОДНОЈ ПЕСМИ „ДРАГИ И НЕДРАГИ“

Народна песма у којој кћи говори мајци да би с драгим и по гори ходала, глог зобала и с листа воду пила, а с недрагим не би ни по двору шетала, шећер јела и у свили спавала, позната је у различитим варијантама у многим нашим крајевима. Ово је и лутајући мотив, који се среће у песмама различите садржине.¹

Ова песма јесте типични представник народног лирског стваралаштва. Та типичност се огледа у присуству две основне одлике народног песништва: стереотипност језичких (поетских) средстава и изношење колективног става о друштвеним вредностима.

Скоро све синтагме у песми јесу устаљене формуле које чине списак поетских средстава народног песништва, и као такве срећу се у многим народним песмама: *коњ зеленко, росна трава, час пасе — два прислушкује,*² *по гори одити, глог зобати, с листа воду пити, студен камен под главу метати, по двору шетати, шећер јести, у свили спавати.*

Ова песма не даје одговор на питање ко је недраги за кога би мајка могла дати своју кћер. Међутим, у другим варијантама истог круга песама, недраги је означен као *стар*, а драги је *млад*: „млад ме проси, за стара ме дају / а у стара много благо кажу“³; „не ме давај, мајко, за старога / но ме давај за млада јунака“⁴ итд. Да се

¹ Уп. нпр. запис Д. Трифковића: Женидба Јове Челебије, „Босанска вила“ XVI (1901), бр. 13/14, с. 248—249.

² У Ерлангенском рукопису који Геземан везује за почетак 18. века имамо овакав вид ове формуле:

Траву пасе јелен, горско цверс,
Са дан пасе, два дни болује.

Уп. Герхард Геземан: Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама, Ср. Карловци, 1925, с. 286, бр. п. 207.

³ Ерлангенски рукопис, с. 282—283, бр. п. 202.

⁴ И. С. Ястребов: Обычай и песни турецких сербов², СПб., 1889, с. 197.

и у овом примеру ради о старом али [”]богатом младожењи (девојци недрагог) види се из другог дела песме, где девојка износи свој став о сиромаштву и богатству. У песми се не говори о конкретној љубави девојке према момку, већ се преноси уопштен, типски став: драги је *млад*, а недраги је *стар*. Ако бисмо ишли у далека и широка поређења, можемо рећи да се у песми реализује опозиција *млад/стар*, која се среће још у древним индоевропским митолошким текстовима и где је преводљива у значења *повољно/неповољно*, односно *добро/лоше*.

Песма одражава тачку гледишта младих према неким друштвеним вредностима, и зато је она као поетски доживљај сиромашна, јер је њен смисао померен с личног доживљаја, на одсликавање традиције, и зато, у тумачењу, није довољно узимати само дати текст, већ и могућа значења његових смисаоних елемената у другим текстовима дате културе. Да бисмо говорили о тим смисаоним елементима (надфразним целинама) потребно је њихово идентификовање. Песма се састоји од следећих целина: а) коњ пасе и прислушкује разговор девојке и мајке; б) девојка исказује страховање мајци (које се на основу других варијаната из круга ове песме може тумачити као неслагање с мајком); в) девојка износи 1) слику сиромаштва с драгим и, 2) слику живота у богатству с недрагим. Гледано по поетским сликама песма има три слике: 1) коњ који пасе и прислушкује разговор; 2) представа девојке о животу с драгим у сиромаштву; 3) представа девојке о животу с богатим али недрагим.

Прва (уводна) слика, на плану развијања садржаја и смисла песме, није функционална. Појава животиња у народним песмама које разумеју људски језик и разговарају с људима, није ретка појава. Међутим, њихова појава је, обично, функционална — оне су или активни судионици догађаја, или чине слику којом се остварује неки паралелизам (тј. имају хеуристичку улогу). Нпр. у једној песми са истим мотивом као у анализираним примеру, јавља се соко. Песма гласи:

Лепа Тода на води дооди,
 Сама гу се вода заваћаше.
 Више Тоде сив сокол вејаше.
 Сив сокол ми Тоду упиташе:
 — Што си, Тодо, сетна невесела?
 Да л' те мајка за недраго дала?
 — Буд ме питаш, право да ти кажем:
 Мене мајка за недраго дала.
 Волим с драгим на камен спавати,
 Но без драгог у меке душеке.⁵

Исту уводну слику као у нашем примеру, срећемо и у једном запису из Вукове заоставштине, а такође и код Јастребова:

Лијепа ли је у поље ливада,
 У њу пасе коњиц без биљега,
 Часом пасе, час на село гледа,
 А у село ухом прислушава
 Бе се кара мајка и дјевојка.
 (..) ⁶

Вранац коњиц росну траву пасе,
 Саат пасе, а два ослушкује,
 Де девојка своју мајку куне.
 (..) ⁷

Очигледно да је овај почетак једна формула која уводи у поимање текста као специфичног комуникативног система. Он има задатак најаве уласка у поетску традицију, у фолклорни универзум, у свет посебних значења. Сличну улогу има иницијални стих у многим свадбеним песмама источне и јужне Србије, који гласи: *Ој убава, убава девојко, ој!* После овог стиха следе сасвим различити садржаји. Он најављује поетски садржај и спречава слушаоце да прихвате песму као неки конкретни, реални садржај:

⁵ И. С. Јастребов: нав. дело, с. 223.

⁶ Српске народне песме из необјављених рукописа Вука Стеф. Карачића, књ. I, Приредили Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ, Одељење језика и књижевности, Београд, 1973, с. 99—100, бр. п. 156.

⁷ И. С. Јастребов: нав. дело, с. 197.

Није искључено, међутим, да је ово секундарна функција овог сегмента песме, а да је у ранијем облику он био непосредно везан за догађај о коме се казује у песми.

Друга слика песме — представа сиромаштва, у оквиру традицијских представа има посебну вредност. Наиме, појединости од којих се она састоји су: у гори живети, јести глог, пити воду с листа, спавати с каменом под главу. Све су ово одлике *нељудског* живота — поред животиња, тако живе, по народним веровањима, виле и друга митска бића. А животиње су по древним тотемским представама отелотворење душа *умрлих* (а такође, и митска бића имају хтонски карактер, јер је њихово обитавалиште између овог и оног света, па зато оне могу човека да усмрте и да му врате живот, могу да га учине богатим или сиромашним и сл.). Отуда је ова слика сиромаштва, коју девојка исказује својој мајци, некад имала вредност изражавања њене спремности да *умре*, да би на тај начин остварила, не само своју жељу, већ и норму традиције да се млада девојка не може удавати за старца. У тзв. примитивним (архаичним) културама, најјача правила друштвеног понашања су она, која регулишу однос између овог и оног света, јер се смрт схватала као промена обитавалишта, одлазак прецима. Свако нарушавање тих правила представља опасност за социјалну заједницу, јер човек који не би прошао тај пут, непријатељски је расположен према људима с којима је раније живео и за њих је врло опасан (уп. познату представу *вампира*). Отуда се став девојке, који она износи мајци, може тумачити као најјачи степен претње: да ће доћи до нарушавања односа између овог и оног (вечитог) света.

Трећа слика — богатство чине елементи: шетња у двору, послastiце као јело, спавање у свили. Све су то обележја неког туђега, далеког света, јер она нису присутна у обичном, свакодневном животу сеоске средине у којој је и настала и одржавала се ова песма. Према томе, песма представља живот са старим-богатим, као *ропство* и то исказује супротношћу на другом коду: као опозицију

свој/тућ (тј. млад-сиромашан је *наш* свет, стар-богат је *тућ* свет.)

Опозиција *млад/стар*, у смислу *повољно/неповољно*, односно *добро/лоше* у неким народним песмама је остварена снажним поетским изразом. Нпр.:

1) Млад ме проси, за старог ме дају,
Старо аро као дрво јавор,
Киша врне, јавор дрво гњије,
Сунце греје, јавор дрво суши,
Ветар дува, јавор дрво крши.
Младо момче ка на крину цвеће.
Киша врне цвет му напредује,
Сунце греје, цвет му расцветује,
Ветар дува те мирис разноси.⁸

2) Пошла девојка низ поље,
Да бере трње глогово,
Да стире меке кревете,
Да води старо да легне.
Староме кости граоре,
Кај оне старе плотине.

Пошла девојка низ поље,
Да бере цвеће мавено,
Да води младо да легне.
Младоме душа мирише,
Кај оно цвеће мавено.⁹

2.

Да је ова песма занста имала неку регулативну функцију у традицијској култури, како је напред тумачена, сведочи *контекст* у коме се она певала.

Према записима И. С. Јастребова и П. Костића, песма „Драги и недраги“ се певала у дево-

⁸ И. С. Јастребов: нав. дело, с. 161.

⁹ Гл. Елезовић: Речник косовско-метохијског дијалекта, књ. II, Београд, 1935. Изд. СКА, Српски дијалектолошки зборник, књ. V, с. 570.

јачкој кући, приликом њене веридбе: „Пошто се гости послуже (*мисли се на просиоце — момковог оца, њиховог кума и попа*), свештеник одлази девојци која са својим другарицама седи у соби. Свештеник испитује девојку, да ли је вољна поћи за својим вереником. Место одговора девојка прилази свештенику, пољуби му руку и то је доказ да је девојка вољна поћи за својим вереником“.¹⁰ Управо док свештеник прстенује девојку, њене другарице певају ову песму. Варијанте песама поменутих записивача, како је и напред наведено, отворено казују да је драги *млад* јунак, а недраг — *стар*.

Очито да је ова песма имала посебну функцију у свадбеном обреду — она је упозоравала младу да не даје сагласност за удају ако јој момак не одговара. Даље, песма је имала ширу друштвену функцију јер собом одражава мерила друштва да се у удаји и женидби мора водити рачуна о узрасту младожење и младе, тј. да тај узраст буде усклађен.

У закључку овом кратком коментару треба рећи, да пример илуструје да се садржај народних лирских песама налази и изван граница текста, и да је стварање њихове поетике немогуће без стварања поетике традиције у којој се она остварује.

¹⁰) Петар Костић: Свадбени обичаји у Призрену, „Јужни преглед“, Скопље, III (1928), бр. 1, с. 14.

Такође Јстребов: нав. дело, с. 316—317.

Станко Опачић-Баница

НУЖДА У ЖИВОТУ И СТВАРАЛАШТВУ НАРОДА НА КОРДУНУ

I

Подручје тзв. Горње крајине (Банија, Кордун, Лика), кад се ради о народном животу и стваралаштву, нити је још проучено, нити, колико знам, постоје негдје планови да се проучава.

Стари аустријски историчари оставили су нам вриједних података али искључиво са војног аспекта и, за чудо, то сада чине и наши социјалистички. Као да никога не интересује оно, по мом, основно: чињеница да су граничари пуна два вијека ратовали „о свом руху и круху“, а Беч констатовао да је „граничарска војска најјефтинија војска на свијету јер јој саме жене одјећу ткају и шију и сами се лијече и хране.“

У длаку се то поновило у народном устанку 1941—1945. године. НОП се управо на овом подручју најприје развио и ту су створене прве три дивизије НОВ у Хрватској. Српски дијелови тих крајева били су због усташке политике геноцида одсјечени од свих индустријских, трговачких и културних центара и враћени су на властиту производњу и самоснабдијевање. Ту се све четири године рата ништа није плаћало, док се на неослобођеном подручју, а ту су били и сви градови у Хрватској, новчана привреда уопште није прекидала. Тако су упоредо живјела два крајње различита система. И као да управо ту лежи нека врст проклетства на овим брдима и народу који је на својим леђима изнео рат и револуцију, стварао рукама и умом, исхранио војску и рањенике, установе, курсеве и конференције и свему томе свом животу, раду и борби испјевао на хиљаде стихова. Све то могао је издржати и

створити само сељачки свијет, кроз вјекове прекаљен свакојаким искуством и недаћама. Имамо и чланака, и патетичних говора, и признања, али ни једна научна установа до сад не изради студију о томе феномену, а таква студија сигурно не би била на одмет ни нашој општеномјерној одбрани јер нико не зна шта нас чека на овој вјетрометини балканској. И како да се не запитамо зашто?

II

Родољуб Чолаковић је у својим Записима, између осталог, написао и ово: „Свако вече наш логор бруји од пјесме... И ријечи једноставне, и мелодија не може бити простија, али ме увијек потресу. Све сам их слушао и сам пјевао ко зна колико пута... Има у њој нешто што никад неће разумјети људи који ће је сутра чути у нашим ослобођеним градовима. Они ће се, нарочито они с музичком културом, помало чудити како ми пјевамо с таквим заносом те једноставне пјесмице. Неће они разумјети шта је све у њих уткано...“

Јелена Беловић — Бернандзиковска давно је штампала књигу „Српски народни вез“ у којој је записала свој разговор са женама у мом комшилуку, у Крњаку, о томе на који оне начин добивају из биља пет основних боја и неколико нијанси које су биле постојаније од тадањих фабричких. А шаре на шареницама, торбама, прегачама моја ујна Смиљана Гријаковић читала нам је као музичар ноте. Свака је кукица, вијуга, лист или фигурица имала своје значење: радост, жалост, љубав, клетва, мржња су ту биле уткане. А она је била неписмена.

Карловачки сликар Вјекослав Карас насликао је 1848. или 1849. године сељанку из Слуњске регименте на Кордуну у исто онаквој народној ношњи какву је као дјевојачко рухо донијела моја баба Милица кад је око 1860. године дошла из Дракулића у Цвијановиће у селу Брезова Глава. Такве су се ношње код српских жена дјеломично сачувале на Кордуну све до овог рата кад

су ти остаци нестали у пламену кућа, а сада код сахрана на старом гробљу, основаном око 1700. године, људи ископају по који предмет од вуне: наратке, прегачу или капу. Та ношња, са богатим источњачким мотивима, права је пјесма љепоте и правог народног умијећа што је створила од вуне, лана и конопље рука и ум те неписмене сељанке. И ткање је доста сложен посао. За успјешан почетак требало је тачно израчунати број жица, чиааница, пасама и лаката и све су то знале ове неписмене жене. А како овдје није било ни феудалаца ни школа ручних радова, што би утицало на то стварање, то се исто као и народна пјесма самоуко преносило с кољена на кољено. Све је то ницало из нужде да се одјене и истодобно и да се искаже.

Писано је слово, без сумње, изузетно људско достигнуће и услов прогреса, али и то писано слово зна да побјесни као сиромаш кад обогати, заљуби се као Нарцис само у себе и багателише све остало: „Што није написано, то не постоји!“ А оно ипак постоји и увијек је постојала одређена законитост изван писаних закона. А како то помену Родољуб Чолаковић, некоме ипак не служи на част што не зна што је све уткано у те народне умотворине, а све оно што не зна или неће да зна о селу и његовом животу као сунђером брише фразом о патријархалном, заосталом и превазиђеном. На томе послу занемаривања или негирања вриједности народног стваралаштва налази се спрега малограђанина интелектуалца, са давно изграђеним ставом о селу, и скоројевића који је јучер испао из опанка и упао у властити аутомобил па се почео срамити своје сељачке прошлости не би ли се женидбом или било како уклопио у „више“, малограђанско друштво.

Ето зато ми који нијесмо кидали везе са селом, и онај дио интелигенције који не сматра разумним кидање тих веза с традицијом, с правом или не, помало зазиремо од оних који сматрају да је историја почела онда кад су они нешто постали или су почели учити марксистичку азбуку, а нијесу схватили да ту и традиција и нужда имају своје прсте.

III

Османлијском најездом и расељавањем наших народа из једног краја у други под различитим условима сваки је крај стекао по неку своју специфичност. Под новим условима живота стварало се ради опстанка дјеломично примјењујући навике и искуства из старе постојбине, а дјеломично прилагођавајући се тим условима. Управо Горња крајина постаје карактеристичан примјер стваралаштва с много особених црта. Крајина је постала ризница народног умијећа сваке врсте чиме је у своје вријеме заинтересовала и стране посматраче и регистраторе народних умотворина и понеког сликара. О томе су у посљедње вријеме у својим радовима понешто дале Маријана Шнајдер, Десанка Николић и други, па и професор Геземан у свом раду о Ерлангенском рукопису. О томе су доста података оставили дворски писац Хицингер у својој „Статистици“, Никола Беговић у дјелу „Живот и обичаји Срба граничара“, др Јован Савковић и други. Историјска је мањкавост неких од тих дјела што етнолошки не пониру у поријекло народа на тој Крајини, него стваралаштво региструју као цјелину иако се те етничке групе до данас разликују по говору, обичајима и другом. Напримјер, код Срба на Кордуну биле су омиљене гусле и гусларска пјесма, док их код Хрвата нема, па ако су некад и постојале, не зна се кад су ишчезле.

С друге стране, ако се на Крајину гледа само као на војничку организацију, како је то Беч у своје вријеме канализирао, то засјењује онај стваралачки дух народа у борби за опстанак, који се одвијао добрим дијелом изван писаних регула. Војска тога времена није стварала него само трошила, и да није било народног стварања, истопила би се и нестала, као и плаћеничке трупе, кад је царска каса остала празна.

Народно стваралаштво се засјењује и онда кад се главна пажња скрене на нехумане поступке и круту дисциплину у граничарској војсци, а зна се да ни у једној војсци тога времена није било друкчије. Зато мислим да ћемо бити ближе

истини о размаху материјалног и усмено^г народног стваралаштва на Горњој крајини, ако пођемо од оног кад су ти досељеници на позив Аустрије и хрватских феудалаца у царској служби напуштали несношљив живот под турском влашћу и, прелазећи на аустријску страну, тражили бар мало слободе. Иако неписмени, они су знали срочити захтјеве за слободњачке повластице које су први досељеници на Жумберак већ много раније искамчили а онда их познати Влашки статут 1630. године озаконио за све досељенике.

Није потребно много мудрости да се схвати да статус слободњака, као глогов колац у срцу неприкосновене феудалне католичке монархије, није био воља бечког двора ни владајуће хијерархије, него крајња нужда да се насели пустош и стекну снаге за заустављање даљњег продора Турака према Загребу и Штајерској. А тај је простор отворен послије пораза аустријске војске под командом генерала Ауерсперга у борби с Турцима 1575. године код Будачког на Кордуну. И управо зато се не смије занемарити то да су ти досељеници, и православне и католичке вјере, знали цијену своје крви и цијену оно самоуправе и слободе колико се тим повластицама могло добити, па су касније на свако кршење тих повластица реаговали оружаном буну. А ни те буне нијесу више биле буне голоруких и неискусних кметова, него искусних ратника и зато се нијесу могле гушити ни лако ни безобзирно, него се морало дипломатисати па често и попуштати да би се неке привилегије одржале све до 1918. године као напр. бесплатна дрварина, пашарина и со, управљање земљишним заједницама и др.

IV

Досељавање на Горњу крајину било је постепено од краја 17. па кроз цио 18. вијек и није имало сличности са Чарнојевићевом сеобом у сремску равницу. Овдје се досељавало на разне начине, без црквене власти, осим са по којим полуписменим православним свештеником. А како је Аус-

трија била католичка држава, и у њој католичка црква као најмоћнији феудалац, она је на разне начине онемогућавала било какве везе тих досељеника са православним вјерским центром који се формирао у Срему. Она је те слободне граничаре изоловала и од кметских подручја цивилне Хрватске како се зараза слободњаштва не би проширила на кметове. Због те изолације овдје доста дуго нијесу могли продријети утицаји са културног Запада. Та изолација Срба на Горњој крајини узрок је да су они живјели и стварали на традицији коју су донијели из старе постојбине, па су и гусле и народне пјесме дуго времена биле једини израз јавног мнијења. Љубав према гуслама и јуначкој народној пјесми сачувала се овдје и стварана је и за вријеме НОБ, па још и сада на понекој приредби са својим гуслама наступе Михајло Шкара из Радоње и Никола Лончар из Михољског.

Миграција у ове крајеве је текла из Босне и Херцеговине, а највећи дио тога живља је из Санцака што се може закључити по језику, по мотивима на ткању прегача, торби, шареница, а нарочито по великим дрвеним надгробним крстовима, високим од четири па до осам метара, каквих има једино путем расељавања до долине ријеке Ибра па све до Горњих Вasoјевића. Осим тога мелодија пјесме „На Кордуну гроб до гроба“ те банијска „Шамарице мајко наша“ овдје је живјела до рата и на њу се пјевала и стара граничарска пјесма „На граници ватра гори“ и многе друге. Многе породице на Кордуну, као Мартиновићи, Радовићи, Вуковићи и други, знају своје црногорско поријекло. И крсне су славе некакав показатељ јер су многе те породице, које су се пропитивале, установиле да породице истог презимена имају исту славу у Банији, Кордуну, Босни и Санцаку по чему мисле да су припадали истом племену.

Поред свих недаћа које прате сваку сеобу, наша се за овај народ и понека благодат. У томе расељавању распала су се стара племена и тако је нестала крвна освета. Из казивања учитеља Симе Стоисављевића из Тушиловића и сељака

Симеона Бурића из Доњег Будачког, прије првог свјетског рата, сазнао сам да су они знали неколико породица, Вукобратовиће, Карамарковиће и још неке, које су се доселиле бјежећи од крвне освете. Ове породице овдје су смјештене поред других из разних племена. У туђој држави у којој често на двору језуити воде главну ријеч и католичка црква тражи давања, измишља унијаћење и друго, тај се народ ради одржања невјероватно брзо збија у заједницу па, без обзира на законе, навике крвне освете ишчезавају и у томе културна Европа нема никакве заслуге.

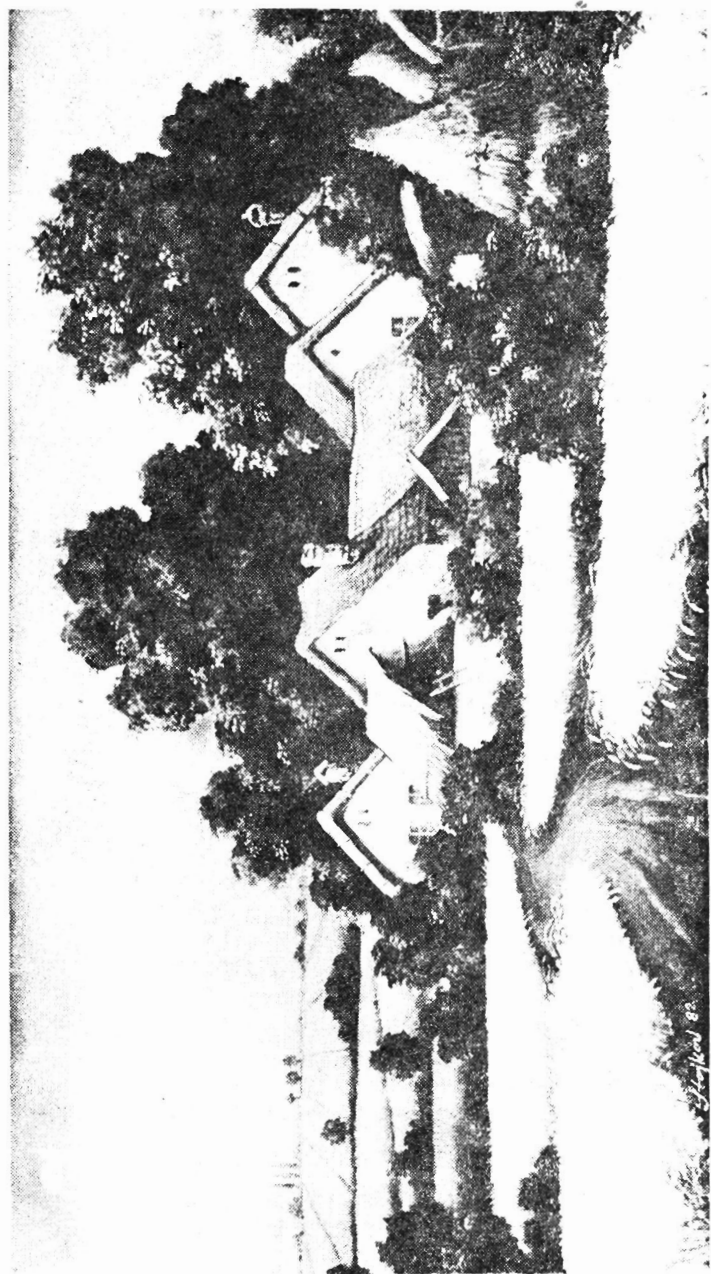
Сви досељеници су донијели са собом уређење старе родичне кућне задруге као производне јединице. Тај облик унутрашње организације одговарао је и држави која ће те задруге и озакоњити. Служиле су јој између осталог као основ за евиденцију о томе колико која задруга има да дâ војника као војно лено. Оне ће се, иако уситњене послије развојачења Крајине осамдесетих година прошлог вијека, ипак на Кордуну одржати све до око 1960. године кад су званично расформиране.

Кућне задруге су због своје чврсте унутрашње организације за народ биле услов опстанка. Народ сједињују невоље, здрав разум и рад домаћих бираних старјешина. Моба као начин самопомоћи развија се у правило и најчаснију обавезу. Кумство и пријатељство се уздижу до обожавања. То се на Кордуну задржало све до свршетка рата 1945. године, а од те међусобне солидарности, кад су села уништавана а народ све четири године сељакао се и смјештао гдје је остало нешто крова и хране, имала је НОБ велику корист. На засадима тих старих норми су се већ првих година овог вијека почеле оснивати Српске земљорадничке задруге Рајфајzenовог и Рочделовог типа, и до 1914. године мало је које село било без такве задруге. Оне су његовале штедњу, давале мање позајмице, набављале пољопривредне машине и шириле књигу и штампу, па их је 1914. године Аустрија забранила, да би опет никле послије 1918. године. Те су задруге одгојиле много руководећег кадра и кад је послије дола-

ска друга Тита на чело КПЈ 1937. године Партија први пут крочила на село Горње крајине, велики је број тих сеоских организација постао колијевка ћелијама КП и већина сељака, руководиоца задруга и Сељачког кола, постали су секретари ћелија, а у НОП-у војни и позадински руководиоци.

V

Колијевка таквог одгоја и морала на Кордуну је, без сумње, била стара породична кућна задруга. Она се кроз живот у овим условима развила у нешто што се одавно није више могло називати у пуном смислу патријархалном кућном заједницом. Иако је многе елементе старих норми задржала, она није остала окамењена. У кућној задрузи свако дружинче имало је једнак дио у свему имању. Невјеста је то право стјецала вјенчавањем па да ни паре у мираз није донијела. За кућу је била срећа ваљана невјеста, а мираз посљедња брига. Онај ко гледа на село по приповјеткама „Тена“ Јосипа Козарца или „Свога тијела господар“ Славка Колара, не може ништа знати о кордунашком селу гдје крава Шаруља није одређивала удају и женидбу, нити се знало за бубањ кад држава за порез продаје имање. Те се приче односе на села бивше цивилне Хрватске гдје је кметски однос давно разлабавио моралне норме у породици и кућне задруге разбио у посебна самовласништва, па село извргло пауперизацији какве на Кордуну никад није било. И овдје је држава гулила порез, плијенила стоку и ствари, али како то на лицитацији нико није хтио купити, то се ријетко чинило. А кућа и земља ни за порез није се могла плијенити ни продавати, па се осиромашеним задругама порез отписивао. Пошто је неплаћен порез био срамота за саму кућу, они су се сналазили свакојако да га плате. Због свега овога, овај је народ сүстезао своје страсти за самовласништвом и чувао кућну задругу.

Лето

Под условима кад је мушкарац био граничарски војник, развио се ауторитет жене граничарке. Жена граничарка у безброј случајева је глава куће и организатор производње. Врло често је способна и окретна удовица бирана за домаћина и поред живих дјевера, и готово по правилу њу је дружина боље слушала него мушкараца. Такав однос према жени би непознаваоца навео да ту види анахронизам матријархата, али то није то, него нешто сасвим друго. Кућна задруга није била способна за банковни кредит, него је у нужди била упућена на кумове и пријатеље па је требало чувати углед и повјерење. Мушкарац је себи дозвољавао да се и опије и по војничкој навици зарајта новац, док се жена никад није опијала. Осим тога, она није боловала од војничких навика да наређује, него је све послове водила у договору са свим пунољетним у кући па је тај начин самоуправе свима више одговарао. Та се улога жене није измијенила ни последице развојачења Крајине. Кад је отворен пут за зарадом у Америку, мушкараци су масовно одлазили на коју годину, враћали се кад нешто зараде или остајали тамо заувјек. Тим женама није било лако па можда у томе и лежи дио тајне да су безбројне удовице затомљавале своје сексуалне потребе замарајући се радом и дизањем дјеце.

Живот на Крајини, колико год мучан, стварао је нужно и многе позитивне навике. Пренасељености на овом врућем тлу није било, нити је било оскудице за земљом, па је кућа била имућнијачим је имала више радних руку. Много дјеце сматрано је божјим благословом, али не само у религиозном смислу, него су та дјеца већ од пете године привикавана раду и постајала продуктивна. У случају оскудице у храни за дјецу је морало бити па макар старији гладовали.

Чување и његовање старих и немоћних у кући исто тако није била последица само „божје заповијести“, него и практична потреба. Кућа је била овисна о повјерењу околине и тешко њој ако је будно јавно мнијење осуди и изолује, ако по селу зазүји подругљива пјесма. Таквој кући не само да ће бити ускраћена помоћ у невољи,

него се од ње зазире и код удаје и женидбе, према њој се хладе пријатељи и кумови. Ти засади племенитости, солидарности и чувања образа нијесу потицали од догме „Љуби ближњег...“, нити је то била пастирска идила и романтика, него практична потреба да би се опстало.

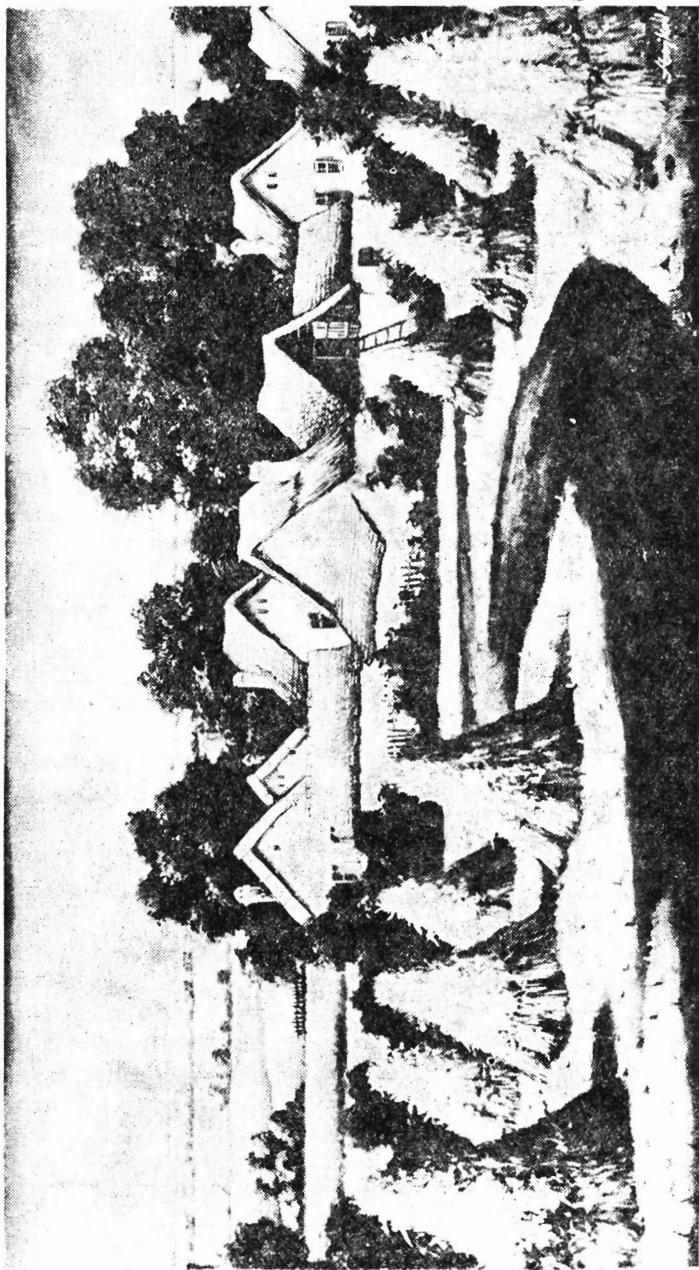
VI

Кнез Хилдбургхаузен, реформатор Крајине, гледа и диви се снази граничара и каже како су ови дивни романтични крајеви одгојили сој здравих и снажних људи, израслих као борови у шуми. Међутим, сваки најнеписменији сељак зна да снаге и здравља нема без солидне исхране, а хране нема без мукотрпног рада. Но кад се ради о аристократији, такво схватање није чудно. Није много чудно ни то што је грађанска класа кроз књигу и штампу прихватила такво гледање на село и сељаке, а још чудније је да се то накарадно гледање понегдје вуче до дана данашњег, тридесет и пет година последије побједи соц. револуције.

Безброј нас је још живих свједока који знају да је на позив КПЈ дошло и брда доста интелектуалаца, родом са села и познаваоца села, али је дошло и господске дјеце, рођене и образоване у граду. Они су књишки познавали теорију марксизма, постали руководиоци иако често ни пиштољем нису знали руковати па су то морали учити од овог сељака ратника. Дошли су у ненормално вријеме кад нормални живот села више није постојао. Провели су неки четири а неки мање година са сељацима па се по ослобођењу вратили у град и сад пишу. Из тих писанија често се види да у суштину живота тога села ни завирили нијесу. Многи су остали робови револуционарних парола, па и биљежили паролашке пјесмице и држе да су говоранције, расписи и пароле били основни носиоци НОБ. Значај тога обавјештавања се не може омаловажити, али се не смије прешућивати ни тежња народа за слободом и бољим животом, која је клијала давно прије, а остварење тих тежњи народ је нашао у ставовима КПЈ

па је ту борбу прихватио и онај који за КП до устанка није ни чуо. У најмању руку нескромно је да ми комунисти приписујемо себи све заслуге за побједу, а према селу понеки се односи као да је он дошао па тога сељака смамио са дрвета и научио га ходати и ратовати. А како то треба изнети као доказ и у историји и у енциклопедијама, чини ми се да се не занемарује наивно истраживање села и његовог материјалног и духовног стваралаштва до рата. А кад то падне у заборав и нестану свјedoци, кабинетска истина остаје, иако она то није, али њени носиоци су постигли своје.

Нико разуман не потцјењује својевремену појаву хуманистичких идеја на западу у књижевности, сликарству, музици и политици. Тим се идејама све учено напросто опијало. А како је то најписменији свијет и у тој су колијевци културе и хуманости одгојене многе генерације, ми смо се замајавали заблудом да отуд може долазити само добро. Али показа се да је та колијевка Гетеа, Енгелса и других великана, наједном изригла мрачније и бројније злочинце него и једна полуписмена балканска земља и ту је књишка и техничка култура, у коју се свијет заклињао, пала на испиту. И сад умјесто да се над могилама наше незапамћене заједничке трагедије појаве велики романи и велики епови хомерског значаја, ми једва имамо Горана, Десанку, Скендера и још понешто што патетично блисне попут Бојићеве „Плаве гробнице“. Као да наши духови немају снаге да у Јасеновцу и на безброј таквих стратишта траже своје корифеје. Гусле су слупане, народни пјевач ушкопљен, а нама менажери зла однекуд ископаше „блажену Дивицу“ која луња по земљи, трује нам дјецу, а вјешто заобилази Јасеновац, Јадовно, глинску цркву, Крагујевац и безброј других јама, па као да нико и не мисли да ту потражи надахнуће за велико И како да се не запитамо јесмо ли ми уопште писмени, јесмо ли људи?

Јесен

VII

Као потомак граничара и ратник НОП-а наших дана имам посебан разлог да се осврнем на судбину предака који су о свом руву и круву ратовали за туђу срећу и туђега цара кукајући:

Ој, дуги дани а тајин ми мали,
Тешко оном ког' држава храни!

Пјевали громко гласовито полазећи на бојиште:

Збогом земљо, збогом завичају,
У теби ми три добра остају:
Прво добро и отац и мајка,
Друго добро братац и сестрица,
Треће добро жена и дјечница.

Отишао је и можда се ни вратио није, али на пољу је ипак распјевана моба копала и жела јер је требало опстати, живјети, користити оно слободу коју је породици осигуравало његово ратовање јер је у то вријеме то ипак било часније него живот кметски гдје грофов чиновник, мјерећи живот и бројећи живад и марву, мјерка лијепе ноге кметице и некажњено му удара на образ. А коме кмет да се жали кад му је господар судија и бог?

Положај граничара је из основа у свему друкчији. Ако он као војник није слободан и мора вршити своје обавезе, његова је породица заиста слободна. Што приради, њено је и нико јој у то не завирује, па је ту и воља за рад већа него код кмета коме је и шеф господара закон. Граничарски официр не смије дирати у образ задружне куће не само због прописа, него и зато што тај војник носи пушку и сутра иде с њим на бојиште гдје куршум може „залутати“ и казнити увреду и без суда. То се догађало доста често и због других увреда па су се зато чували.

Дакле, за туристу путописца село крије много непознаница због којих он не може дати вјерну слику села па чини оно што му је најлакше — уопштава оно што је узгред запазио, а народ каже да у селу „треба појести цент соли да би га упознао“.

Непознаница је и то зашто је мржња између официра туђинца и граничара била обострана и доводила дотле да су се читави пукови бунили тражећи да их на бојиште воде домаћи старјешине јер их туђинци бездушно бацају у смрт гдје треба и гдје не треба.

Непознаница је зашто је бечки двор био присиљен да мијења своје принципе и укине обавезу да граничар мора примити католичку вјеру да би био примљен у официрску школу.

Непознаница је зашто је мало кућа на Горњој крајини из које није у I свјетском рату неко отишао у српске добровољце, а многи су и у Америци оставили добар посао па дошли на солунски фронт да погину.

Без познавања суштине не може се наћи одговор на питање зашто је 1941. године на Банији и Кордуну успјело да сви устанички послови крену организовано и да се ту, упркос нечувеним злочинима над српским живљем, за цијелог рата не појави ни једна четничка десетина међу Србима, иако смо имали много села гдје до рата, па ни дуго у рат, није било партијске ћелије?

Непознаница је и то за многе одакле толика племенитост кордунашком сељаку борцу који је и лично познавао крвника који му је поклао породицу па улази и у његову кућу и ни један једини не пусти на вољу свом осветничком гњеву и не уби дијете крвниково. Ни један случај такве освете се не догоди.

Непознаница је и то зашто народна пјесма на Кордуну опјева многе истакнуте јунаке а кад неки од тих јунака одоше у друге крајеве и тамо се истакосе, неки изгибоше и званично бивају проглашени херојима, али тамо о њима не ниче ни један једини стих. Ни о њима ни о тамо рођеним борцима.

Много је непознаница а на неке ће, можда, дјеломично дати одговор слиједећи примјери.

У новембру 1941. моја јединица ликвидирала је жељезничку станицу Скакавац недалеко од Карловца. Покуписмо оружје и спремү а посаду пустисмо и повукосмо се у Цвијановиће преко Бабине горе. Српски селаци из околине склонише се а жене и дјеца остадоше у кућама не вјерујући да ће неко њих дирати. Тада добоше усташе и поклаше све што затекоше. Кад су усташе отишли, у кућу се вратио Миле Бреберина и брат му Буро и ту набоше поред осталих и двоје Милине дјеце у колијевци и жену пререзаних гркљана. Сахранише их а онда Миле добе к нама у чету, исприча нам то и затражи да га примимо у чету за борца јер жели да се освети. Миле је био око 27 година стар, озбиљан, ћутљив и лијеп мушкарац. Служио је војни рок у старој војсци, мобилисан 1941, али је избјегао заробљавање. Имао је војничко држање а из очију му је сијевала ватра мржње. У његовом крају није било партијске ћелије нити се он интересовао за политику. Сјели смо да разговарамо. С нама је био и један водник, карловачки трговачки калфа, предратни члан КП, брбљав, па упада како му се брат борио у Шпанији и сад је овдје, цијела породица комунисти и Хрвати који су сад заједно са Србима итд. Миле и њега слуша и ћути. И кад ми завршисмо, Миле нас премјери очима и поче:

— Ништа вам ја не знам о комунизму иако сам писмен и нијесам крив што до мене није стигао прије него усташки нож. А јесте ли ви знали да ће они клати жене и дјецу?

— Не, нијесмо, — одговорих.

— Нијесте, вјерујем, дакле, ни комунисти не знају све. А на овоме што сте ми испричали фала вам. Ја оћу да се борим против зла и да се светим док не погинем. Не знам вам ја шта су то принципи, али знам што је људски а што није. Чујем чега се ви бојите, али вам то није потребно јер не знам на што бих ја лично сам себи и људима да ножем закољем дијете. Па то не ради човјек него гњус који нема петље са човјеком се нагнати и понијети.

— Тако, то је свијест. И ти ћеш једног дана у Партију па ћемо заједно Хрвати и Срби... — упада водник.

Миле као да није волио овако нагла одушевљења и оцјене, наоблачи обрве и настави:

— Не знам шта је то свијест, али знам што је невоља и нужда и то ме довело к вама. Имам много комшија и пријатеља Хрвата и знам да нијесу усташе, а нама је Србима овдје с њима живјети јер куд би. Свађе смо туђи осим на свом огњишту. А и тебе је, друже, овђе довело што и мене. Велиш да ти је цијела породица комунистичка, а ја чу да комунисте ватају и убијају иако су Хрвати, и куд си и ти могао него као ја — у ајдуке.

Водник се осмјехну по навизи као да пред собом има муштерију која нешто приговара роби, али не рече ништа.

Миле се врло брзо истакну храброшћу и умијећем, претече мог водника и постаде командир чете и члан Партије. Није био говорник ни агитатор, али је био стијена на коју се могло ослонити. Године 1942. оде као командант пролетерског батаљона на Жумберак и показа такову вриједност да га тамо поставише за команданта одреда, гдје бива рањен и по оздрављењу опет крену у борбу и јуначки погибе у Лици, у борби с Талијанима, 1943. године. Народна пјесма опјева и његова јуначка дјела и погибију:

Стижу гласи са личкије' страна
Да је пало много партизана.
Ту у боју против душманина,
Паде јунак Мишко Бреберина,
Кој' водио храбре пролетере,
Знао само да побједе бере.

*

У току рата држан је један курс АФЖ-а у селу недалеко од Војнића. На курсу је било тридесетак жена и дјевојака. Пошао сам да обиђем курс са једном другарицом из Окружног коми-

тета. Она је била Загрепчанка, факултетски образована и члан КП. Говорила је тим сељанкама о женској равноправности као да говори у неком клубу феминисткиња: о неједнакој плаћи мушкарца и жене за исти рад, о томе како муж чита новине док жена пере, кува и чисти, о томе како ће то наша КП и наша борба исправити и за то се вриједи борити итд. О селу је знала само толико да муж туче жену. Слушале су је сељанке, али као да су већ биле сите прича које се већ три године понављају. Диже се једна одборница и рече како њој градски живот није јасан јер јој личи на живот муслиманке код Кладуше која не смије без фереце из куће и настави:

— Кад не би било нешто важније, ми се за то не би требале борити. Ево моја је свекрва домаћин куће већ 15 година откад јој чоек умрије у Америци. Мој је чоек сад комесар чете и имамо троје дјеце, али маја (свекрва) је господар куће јер је способна. Она нам вари јело и пази дјецу и марву. Љети смо ми ишли у поље и кад се вратимо, ја помажем маји, перем, чистим а чоек ми рани коње, цијепа дрва, поправља алат и ограде. Зимом је исто. Он око стоке, сјече дрва у шуми и довози. Некад и ја идем с њим а код куће се прихватамо посла какав је на реду. Ја обично ткам, предем и шијем. Прочитамо ми и новине и по коју књигу, али то увече или небелом и никакве ту неравноправности нема. Ја нијесам ишла на гласање јер нијесам имала права, али то нам се није забадало под ребра јер вајде од гласања није било. Гласао је он за кога се договоримо. Кад се пред рат повезао са комунистима и рекао нам, то нам се допало па смо и ми постале комунисти. А ово о батинама, има тога. Само не туче увијек чоек жену него и жена чоeka. Ево ја би вам могла набројити двадесетак кућа које познам као своју. Био је један, сад је у њемачком заробљеништву, а био је пропалица и пјанац. Тукао је жену, па и ћаћу, али и они њега изнадимај тако да се по три дана није могао дићи из кревета. Тада га рани, лијечи па се и помири. Са њима су имали посла и жандари и суд, па и новине су о њима писале, селу су за ругло служили.

А ове друге куће живе да се за њих и не зна. А знали смо и за једног доктора, господин, али је тукао жену као кобилу. Не знам ко је крив, али он је радио, куварица је спремала јело и собе, а госпођа ништа, а од нерада се побјесни па ко зна? Сад је друго. Људи су у рату а на нама је све. Треба бирати одборе а ко би бирао, кад жене не би гласале? А и поштење ти је некако повезано с радом. То знају све ове жене. Ја знам за себе. Кад дођем с орања или копања, једва чекам да лежем у кревет, да простиш није ми до чојека. Жене које раде више бјесне.

Жене су се смијале и готово све рекле да је тако и да немају што додати. По повратку испричао сам другарици да сам пре годину дана на једном курсу у Михољском чуо од жена готово исту ту причу само су жене биле друге, а она ме је упитала:

— Да ли је оно заиста онако како она жена исприча?

— Да — рекао сам — и ја сам тако живио, само не знам како ћу даље.

Затим смо дуго ћутали а онда је другарица рекла да јој је она жена разбила све што је о селу знала и да више не зна како треба говорити сељанкама.

*

Стари сељак Буро Михајловић, Бирилов, био је члан КП од 1939. године, предратни руководиолац књижице и читаонице у селу у Задружном дому. Сада је одборник и он прича:

— У јесен 1943. године дође нам теренски батаљон овдје на одмор. Има своју агитпроп групу коју води згодан младић, студент, па ће нам дати и приредбу. Воли то народ као и прије рата па се скупља. Момчић је скојевац и окретан, а у партизане је дошао пред три мјесеца. Свјештио је да саставља и чита „врапца“, иде му и увјежбавање скечева. Дођем и ја да чујем пробу. Слушам. Муче се са неким скечом, а онда

с пјесмом о неком Матији Иванићу. Тешка нека мелодија за ове наше ајдуке иако су неки и прије рата пјевали у дому, али ово им не иде. Дође ту и Ђопави Тимо гуслар и ја велим момчићу да га утури у програм јер зна много пјесама па нека изабере једну и одгусла. — Да чујем — вели он, — а ја видим да се некако кисело смијеш и гледа у гусле као да је видио краставу жабу. — Могу, — вели Тимо — Бој на Мишару, пјесму о Сењанин Тадији, а могу и своју о команданту Николи Видовићу. — Пјевај — вели мали — што хоћеш. Тимо започе а он се стаде хихотати и вели: — Доста! Застарело, превазиђено, сељачко! Ко би то слушао? — Мени криво, не би га рад љутити па ћу полако. Па, сине, велим, јест сељачко, али сељаци су борци, па и командант и комесар су сељаци и можда воле баш то. — Не може — вели, доста! — и оде. Не допаде ми се та његова надувеност и мислим мора да је син неког бирташа или трговца јер се тако њихова дјеца понашају. Послије сам дознао да се нијесам преварио. Одем у штаб и све испричам комесару и овај посла по њега. Богами, ево га и видим дрхте му гаће и би ми га жао. Комесар без дискусије вели: — Гуслара уврсти у програм а пјесму нека сам изабере. Мене су гусле одгојиле па ево видиш комесар сам и комуниста, а ти научи, ако не знаш, да гусле нијесу срамота. Да си довео из Загреба оркестар, ја бих га слушао, разумијеш ли? — Разумијем, — вели и оде. Био је мали узбуђен па је замуцкивао кад је пјевушио „врапца“:

Послушајте браћо мила,
како гура руска сила!

Дође и гуслар на ред и отпјева „Сењанин Тадију“. Пљесак, не можеш га зауставити и вичу још. Ја велим Тими да сад пјева „Бој на Мишару“. Слуша народ, брате, тишина, али кад Тимо заклика Кулиновој кади:

Рани сина па шаљи на војску,
Србије се умирит' не може!

проломи се пљесак, права бура. Састанем се касније с малим, оћу да га разговорим јер видим да ме се прибојава. Није схватио да ја нијесам баш опасна власт и велим му: — Лијепо је од тебе, сине, што си дошао јер је и ова партизанија некаква школа. А за оно се не љути, желио сам да те потакнем да мислиш о народу међу који си дошао. — Опазим да се мало најежио, не да се и вели: — Па, дедек, ја сам студент и скојевац и знам да мислим. — Да, велим, ти мислиш да знаш па ипак нијеси знао да ми ратујемо двије и по године и учимо ову школу револуције па знамо шта вриједи и онај гуслар и оне гусле које си ти одбацио и исмијавао а оне ти зачинише приредбу. — Послије га нијесам сретао, али сам чуо да је преживио рат. И ко зна, можда ће једном неће и написати како му је неки глупи сељак неписмени солио памет. Можда ће и бранити своје тадање незнање, ко то зна?

Анђелка-Елијана Грујић

О НАРОДНОМ ПЕСНИШТВУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

(Момчило Златановић: *Народно песништво Јужне Србије, Врање 1982*)

У оквиру посебних издања Народног музеја у Врању појавила се књига Момчила Златановића „Народно песништво Јужне Србије“, која својом наменом употпуњује већ постојећа настојања да се усмена књижевност нашег поднебља сагледа и регионално, са својим локалним, мотивским и стилским, обележјима.

Територија Јужне Србије, а нарочито Врања са широм околином, вековима је била подручје преламања најразличитијих утицаја, због чега се у народном песништву овога краја прожимају елементи словенског и несловенског фолклора. Ова околност умногоме отежава одређивање степена особености јужносрбијанског усменог песништва, баш као што и чињеница да је његово истраживање започето доста касно, у време када се оно трансформише или губи под утицајем нових друштвено-економских прилика, представља озбиљну сметњу за један објективнији естетички приступ.

Отуда не треба мимоићи пионирски подухват Момчила Златановића, који на темељу грабе узете из извора насталих углавном у периоду од 1878. до 1982. године (из збирки сакупљача народних песама и мелодија овога краја, часописа, појединих уметничких дела писане књижевности надахнутих јужносрбијанском усменом поезијом као и из примера записаних лично), а помажући се штампаним и рукописним збиркама и засебним радовима о животу и обичајима народа са поминутог терена, покушава да осветли ову поезију са више страна, неотргнуту од етнографског контекста.

У првом делу своје доста обимне књиге аутор приказује јужносрбијанску лирску поезију по врстама, док у оном другом настоји да опорекне већ укоревљено мишљење о одсуству епске традиције у овим пределима.

Пратећи развојни пут појединих песничких врста и обреда од најстаријег доба до данас, М. Златановић исправно уочава њихову преображајност условљену временом и околностима изведбе. На пример, лазаричка народна лирика, најбројнија и најбоље сачувана међу календарским обредним песмама у Србији, полако је замењивала свој архаички садржај мотивима љубавне лирике, да би 60-тих и 70-тих година XX века потпуно ишчезла. Златановић нарочито истиче присуство паганских елемената у лирској обредној и обичајној лирици и указује на магијско-ритуални карактер многих пропратних свечаности, као што је, рецимо, случај са ускршњом драмском игром из врањског краја „Дреља Огорела“ чији елементи одају њену првобитну, магијско-аграрну функцију.

Међутим, аутор није успео да се од обичног излагања грађе уздигне до шире и кохерентније синтезе. Стиче се утисак да је књига састављена од више појединачних, међусобно слабо усаглашених радова, чиме се искључује присуство јединствене концепције. Материјал се третира углавном фактографски, без удубљивања и одговарајућег коментара, а мноштво разнородних чињеница: етнолошких, етнографских, историјских, биографских, фолклористичких и др. изнето је насумце, често на нивоу пуког трагања за књижевно-биографским куриозитетима. Већ и у самој подели поезије, спроведеној час тематски, час територијално, читује се ауторова недоследност. Исто тако издвајање песама и обреда у вези са пчелама у посебну групу није довољно засновано. Пчела, као сеновити инсект у коме, по веровањима примитивног човека, може обитавати дух некога претка, представља претхришћански реликт наше обредне лирике те би о њој било умесно говорити уз неку од календарских врста песама.

Но, аутору би се можда највише могло замерити то што у својој књизи није озбиљније применио компаративни метод. Осим неколико овлашних поредби са македонским фолклором и песмама из Вукових збирки, јужносрбијанско усмено песништво Златановић посматра изоловано и његове особености утврђује без обухватнијег довођења у везу са сродним стваралаштвом Јужних Словена и других балканских народа. Уместо тога он уметничка дела Боре Станковића и Стевана Сремца употребљава као извор фолклорне грађе, што је узалудан труд, пошто књижевно дело, које је увек транспозиција стварности, не може да се прихвати као веродостојно сведочанство о конкретним животним чињеницама неке средине. Стога је далеко пожељније да се радови овога типа замене каталошким излагањем материјала несумњиво занимљивог и корисног, који тек тако припремљен може бити подстицајан за даљу научну обраду.

Анђелка-Елијана Грујић

НОВИ ЗАПИСИ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА

(Радул Марковић: Разгранато дрво. Наше народне пословице и изреке, Чачак 1982)

Књига Радула Марковића доноси око 1300 различитих, по тематским круговима разврстаних, паремиолошких облика, које је аутор лично годинама бележио у свим животним ситуацијама, или их преузимао из штампе и литературе. Будући да потичу из најновијег доба, они сведоче о виталним потребама нашег савременог човека и показују у којој мери се његов систем вредности променио у односу на традицијски.

Међутим, ова збирка има озбиљних недостатака. Прво, аутор нигде не наводи писане, односно не описује усмене изворе из којих је узео

грађу, што је нужан предуслов сваког научно заснованог приступа. Друго, мада у предговору истиче да су прикупљене пословице и изреке „нове“, очито је да он овај термин употребљава исувише слободно, пошто у своју књигу уноси и знатан број већ у Вука забележених, само формулацијски незнатно измењених а стилски инфериорнијих пословичких примера, нпр. „Ко ти је добру рад, тај ти је брат“ (Вук: „Онај ми је брат, који ми је добру рад“); „Хранитељ је једнак родитељу“ (Вук: „Хранитељ је као и родитељ“); „Брдо се с брдом не може састати“ (Вук: „Брдо с брдом не може се састати, а живи се људи састану“); „Сина можеш оженити кад хоћеш, кћер можеш удати само кад ти је затраже“ (Вук: „Жени сина кад хоћеш, а кћер удаји кад можеш“) и сл. Треће, аутор различите кратке форме доноси заједно, без успостављања икаквих типолошких веза, чиме се искључује могућност потпунијег сагледавања овога вида нашег усменог стваралаштва. Сама природа појединих паремиолошких облика захтева различит поступак приликом проучавања и објављивања: праве пословице типа „Правда је спора, али достижна“ могу стајати саме, будући да представљају потпун израз мисли, али изреке као што су „Уби пушка и Марка и Душка“ или „Будиши и Радиши сви помажу“ захтевају, како је то још Вук приметно, упознавање са контекстом који их објашњава. Још више чуди што се аутор одлучио за овакав начин распоређивања грађе када се има на уму да је он лично у својој докторској дисертацији „Народне пословице на тлу Србије“, (одбрањеној на Филозофском факултету Свеучилишта у Загребу), како сам каже, предложио једну нову, савремену класификацију поменутих народних умотворина, па би било природно очекивати да ова збирка буде практично отелотворење његових теоријских предлога.

Дискутабилно је и само именовање тематских кругова, пошто употребљавање експлицитних тематских наслова као што су: „Правда и истина“, „Лаж“, „Другарство“ и сл. напореда са онима који су и сами пословице: „Испеци па ре-

ци“, говори о одсуству јединственог критеријума. Још мање је објашњива ауторова недоследност и произвољност приликом подвођења појединих примера под дате назнаке, као када у одељку „Испеци па реци“ пише „Цвет доноси мед“, или „Мора знати занат онај који има алат“, а у ономе „О пролазности“ читамо: „Бол је врхунска музика туге“ или „Лети се обуци, а зими како хоћеш“.

Да је аутор начинио строжи одбир могли би се још и прихватити његови примери узети из свакодневног конференцијашког или канцеларијско-бирокуратског речника, нпр. „Где се мање форумски збори бољи су друштвени договори“, или они из сфере дневне економске политике: „Цене не умеју ходати, оне скачу“. Али велики број наведених јединица не би се могао подвести под пословице чак ни ако се оне схвате у своме најширем значењу: као у народу проширене и општепознате, кратке и сажете, оштроумне, духовите и сликовите изреке које изражавају дугим животним искуством стечено и потврђено опажање, мишљење, суд или тврдњу о некој општеважећој појави. Просто је несхватљиво да аутор може неке потпуно тривијалне реченице које чак ни формом не подсећају на пословице (нпр.: „Нема топлијег осећања него када човек сазна да је у истини стекао заслуге за домовину и своје суграђане“), често нетачне („Свака је књига ремек дело“), па чак и бесмислене („Безвреднијих људи не може бити“), као и дефиниције истргнуте из уџбеника социјалистичке економије („У социјалистичком друштву рад је мерило човекове вредности“) или лицидерско-сентименталне фразе попут оних „Кад се воли, пузи се и моли“ и „Жена човека човеком чини и зато је он у друштву фини“, да окарактерише као „народне мудрости“ које „носе у себи велику животну сазнајност“. Оне би пре могле да послуже као жалосно сведочанство о извитоперавању неких традиционалних вредносних и естетских мерила под утицајем шунда и кича који се нашем савременом човеку на сваком кораку нуде.

Рецензент ове књиге је професор Тоде Чолак.

ОБИЧАЈ И РЕЧ

(Борислав Првуловић: *Обичај и реч*, Ниш 1982)

Подручје источне Србије не престаје да изазива пажњу истраживача народне културе и друштвеног живота. Из такве пажње долази и књига Борислава Првуловића *Обичај и реч*, објављена недавно у Библиотеци Зборника Филозофског факултета у Нишу.

У изучавању обичаја Првуловић је пошао преко језичких садржаја који поједине обичаје прате. Тачније, од лирских песама.

Књига је састављена од неколико целина. Најпре је реч о новогодишњим обичајима у источној Србији, затим о лазарицама у Запању, о народним песмама уз свадбене обичаје у сврљишком крају, о посмртним обичајима у Тимочкој Крајини, да би на крају дошао рад о неким новим народним обичајима у нишком крају (логорске ватре, рођендани, разне другарске вечери, испраћаји младића у војску и други).

Мада Првуловић није етнограф, већ историчар књижевности, његова пажња ухватила је многе појединости у вези са обичајима које је пратио и описивао. Вредност ових описа долази и отуда што су сви они рађени на терену, у живим сусретима са људима, у току самих обичаја или непосредно у вези са њима.

Поред описа Првуловићеви прилози у књизи *Обичај и реч* доносе и више десетина записа лирских народних песама или других облика предања који прате обичај. Највећи део ових записа такође је забележен током истраживања, а тек један мањи део преузет је из литературе.

Посебно бисмо овде истакли бележење тужбалице у источној Србији, где постоји обичај да се над покојником или над гробом тужи (запева, кука, нариче, „реди“ и како се све не каже у оваквим приликама), а досад је владало уверење да за ове крајеве тужбалица као облик усменог песништва није значајан.

Поред описа обичаја и доста записа усменог песништва, Првуловићеви радови садрже, у умереном обиму, и анализу, која је успелија тамо где је старина обичаја већа, а језичко народно стваралаштво богатије. То се посебно може видети из изучавања народног песништва везаног за свадбене обичаје у сврљишком крају.

Сви прилози ове књиге садрже објашњење дијалектизама и мање познатих речи, као и пописе казивача. Књига има предговор, поговор и сажетак на енглеском и руском језику.

Књига *Обичај и реч* Борислава Првуловића читаоцу може бити занимљиво штиво због бројних појединости народне културе једног покрајног и можда зато мање познатог подручја наше заједнице, али и због начина на који се поједини, значајни обичаји нашега народа проучавају у јединству чина и песме као његовог пратиоца.

Коста Димитријевић

САВА СТОЈКОВ-СЛИКАР ПОРТРЕТА И ПЕЈЗАЖА ВОЈВОДИНЕ

Овогодишњи јесењи салон Галерије самоуких ликовних уметника у Светозареву посвећен је великој изложби сомборца Саве Стојкова, добитника прве награде на прошлогодешњем Биеналу наивне уметности.

Преко четири деценије привржен срцем и душом наивном реализму, сликар Сава Стојков је веома цењен у земљи и свету као мајстор портрета својих земљака Лала, изврстан пејзажиста родне Бачке и ненадмашни цртач амбијента салаша који све више нестају са лица земље. Почев од прве изложбе 1945. године у Осигеку па све до овогодишње репрезентативне у југословенском Културном центру Париза, сликар Сава Стојков,

један од наших најбољих изворних стваралаца, остао је доследан својој основној идеји-водиљи: као истинито сведочанство времена остварити галерију типичних, карактеристичних, психолошких ликова, а истовремено снажним и оригиналним пејзажима верно дочарати, кроз смене годишњих доба, бескрајну равницу Бачке са свом њеном симболиком. Тој црној и плодној земљи Бачкој, по којој често одјекује она позната, драгана песма „Хеј, салаши!“, сликар Сава Стојков портретима земљака насталим већином при случајним сусретима и пејзажима у непосредном додиру са природом, посвећује целокупно ликовно стваралаштво остављајући незабораван спомен будућим поколењима. Ликовни критичари остварења Саве Стојкова убрајају у врхове југословенске наивне уметности јер су његови пејзажи у славу завичајне равнице Бачке исто што и најлепша песма као и празник за очи љубитеља искреног, изворног сликарства.

Пратећи већ годинама ликовно напредовање Саве Стојкова познати загребачки критичар и историчар уметности Јосип Депенло у својим есејима тачно сврстава његово сликарство у „поетски наивни реализам“ и назива га „барбизонцем наше наиве“, јер је „своје површине моделирао и сликао отвореним и живим колоритом“. Некада погрешно сврставан у хлебински круг, оригиналним сликарством Сава Стојков, по мишљењу Депенла, отвара својим пејзажима испуњеним „дифузном светлошћу и дрхтавом атмосфером“, ново, посебно „барбизонско поглавље повести југословенске наиве“.

*

Рођен 1925. године од мајке Милице и оца Владе, у сиромашној сеоској кућици-набијачи облепљеној блатом а препокривеној трском, животни пут Саве Стојкова до простране, лепе зграде-атељеа са прекрасним вртом у „честитом, просвећеном граду“ Сомбору је читав роман чија многобројна поглавља исписују његове поетске

слике посвећене животу и обичајима народа Војводине.

Из ведрих дана детињства на благословеној, бачкој равници, остало је Сави сећање на живописне пределе испуњене златним житним класјем, зрелим клиповима кукуруза и расцветаним круницама сунцокрета, а онда долазе на ред сеоске беле кућице са уредним домаћинским двориштинама често ограђеним разним стаблима воћака и високим, мирисним багремима. Посебно су у драгом сећању остале снежне зиме са несташним грудвањем раздрагане деце крај Снешка Белића, радо и често пренете на касније слике. А даље од сеоских сокака сликареву пажњу су привукли удаљени од пута стари салаши са карактеристичним чардацима, оџацима, стајама, шупама, кошевима, ћермовима... Попут правог изворног уметника сав тај све више ишчежавајући свет детињства, Сава Стојков са оном лепотом неизмерних видика, преноси на своја платна и стакла, успешно евоцирајући типичну атмосферу, дајући складне колористичне односе са наглашеним осећањем за простор и осетљиву игру светлости између ведрога неба и мрке земље.

*

Привржен цртежу од кад зна за своје постојање Сава Стојков је свој пут у уметност, као и већина самоуких, започео пресликавањем стрипова и разгледница, али већ у основној школи позирају му мајка и деда од кога, како каже, добија прву „лохвалну критику“. А занимљиво је истаћи да је, по Савиним речима, и његов деда знао лепо цртати и резбарити у дрвету па, ето, откуд код унука таленат за сликарство. Ове прве портрете својих најближих Сава је стављао у истурене прозоре и скривен иза завесе радознано посматрао пролазнике, који би, изненађено, застајали пред познатим ликовима. „То су биле моје прве изложбе, каже Сава, наступање пред јавност. И те изложбе би се често мењале...“ „Када би у време летњих радова сви укућани отишли

на њиве Сава је цртао своје вршњаке у игри, кућице у цвећу, нахерене тарабе, домаћу живину, пса-чуvara . . .

Док су сиромашни родитељи желели да сина ишколују за трговца, наставник цртања Маслов у Грађанској школи, открива Саву као будућег сликара и већ у трећем разреду приређује малу изложбу његових радова. У тешким ратним данима Сава је шегрт у манифактурној трговини где постаје аранжер и декоратер трговачких излога. „Моја прва уљана слика настала је 1942. године захваљујући краћи мог доброг друга, шегрта у фарбарској радњи“, сећа се Сава својих почетака. „Видећи да имам смисла за сликарство али да немам боја он их је узео без газдиног одобрења, па ми их дао под условом да му ту слику поклоним. И тај пејзаж са голубарником из околине Сомбора даровао сам свом пријатељу . . .“

*

Велики преокрет у животу Саве Стојкова настаје 1944. године кад одлази у војску и при завршетку рата слика портрете својих другова-војника. После успеле изложбе у Осиеку 1945. као цртач и декоратер прекомандован је у штаб Прве армије где таленат Стојкова запажа сликар Бранко Шотра, ондашњи начелник Дома ЈНА у Београду који га 1946. тамо пребацује. Овде је више од године имао прилике да посматра како раде академски сликари Борбе Андрејевић-Кун, Антун Хутер и Бранко Шотра.

После демобилизације Сава Стојков се враћа у завичај где се запошљава као аранжер, а у слободном времену слика у стилу изворног или наивног реализма, како каже“ природу и по природи“. У почетку трпео је утицај неких наивних школа, али се брзо ослободио свих манира и калупа, највише захваљујући свом искреном, спонтаном надахнућу и благотворном, непосредном утицају раскошне природе Бачке.

Попут великог земљака Ивана Радовића и Саву Стојкова су носила кроз живот јака и дубока осећања, топлина, нежност и љубав према ближњему и природи, тако да је све ово доживљено непосредно, истинито и снажно преносно кичицом на платна или стакла исповедајући сопствено виђење света. Најчешће тематски сликајући идиличан живот бачке равнице, опијен чистим ваздухом и недостижним сунцем, верно преносећи лепоту природе са њеном бујном вегетацијом растиња и биља као и бескрајних поља, Сава Стојков, светлом бојом и прозачним тоновима, кроз поетско расположење и радовање животу, деценијама већ успешно дочарава типично војвођанско поднебље. На његовим ведрим, лепотом природе и богатим колоритом испуњеним сликама, распознајемо сву бачку симболику са ливадама, пашњацима, њивама и утринама, саденутим стоговима сена и жита, разгранатим крошњама воћака и багремова, нахереним сеоским полетушама и газдинским белим кућама. То је уобичајени декор природних пејзажа Саве Стојкова у чијем средишту најчешће се налазе портрети или фигуре бачких салашара ухваћених у једном правом и карактеристичном тренутку, најчешће при радовима у пољу, које даје са изванредном сугестивношћу и познавањем психологије. О овим успелим психолошким портретима Саве Стојкова, тој галерији чобана и домаћица, дека и бака, Лала и Рома, радника и беспосличара, могла би се написати посебна студија на тему животне хронике наших дана. Јер, у свом наивном реализму Сава Стојков и не жели више него да саопшти истину о свом препознатљивом свету Бачке „земље чобанске, земље здравља“ (Исидора Секулић). А током свог ликовног формирања, у неколико фаза, почев од реализма све до наивног израза са изразитим поетским акцентом природе, Сава Стојков није одступао од концепције: верно пренети пулсирање живота бачког села и његових становника са психолошки јасно оцртаним карактерима. У ствари, посматрајући на окупу Савине завичајне композиције сећање нас враћа раној нашој лектири, прозним

списима Јаше Игњатовића и Вељка Петровића, његових чувених земљака, данас класика југословенске литературе.

Привржен природи која му је једини и најбољи учитељ, Сава Стојков као изразит колорист, у златно-мркој тонској хармонији боја родне му Бачке, преноси са пуно непосредне тоpline и искрених осећаја своја породична и сеоска виђења: кроз пенцере старе куће назире се брижно мајчино лице док припаљује петролејку, на њиви погнути деда круни клип кукуруза док бака у дворишту храни живину.

Ликовни репертоар Саве Стојкова, који као Вламеник, бојом улази у суштину и праву природу ствари, веома је широк. Тако, у низу портрета, издваја се и онај посвећен ујаковом лику са цигаретом у устима и шубаром на глави, затим типичног Лале-чобанина у природном пејзажу а нарочито „Са франкличом“: старац шеретски нахереног шешира наздравља чокањем пуним ракије житним пољима Бачке. То је толико сугестиван портрет Саве Стојкова да остаје незабораван у сећањима и он га са још неким изворним, поетским пејзажима Војводине доводи у саме врхове савремене југословенске ликовне уметности. А у неисцрпној ризници разноликих мотива војвођанске тематике Саве Стојкова посебно се истичу испуњени топлином и притајеном меланхолијом његови изразито лирски зимски пејзажи који чине посебан, оригиналан циклус овог мајстора југословенског наивног реализма.

Милица Маширевић

НЕСТАНАК ДВА СЛИКАРА

Током ове године нестали су из света наше самоуке уметности два сликара који су у овој области одавно записани као њени пионири. Један је ковачички сликар Јан Сокол а друга Ануика Маран која је прва међу уздинским сликаркама узела у руке кист и боје. С жаљењем морамо да приметимо да нестанак ових скромних посленика народне културе није од стране штампе запажен.

Земљорадник из Ковачице Јан Сокол један је од оснивача ликовне групе назване касније „Ковачичка школа“. Почео је да слика пред II светски рат а у годинама по његовом завршетку, сада већ у знатно бројнијем саставу, представља једног од најзначајнијих самоука у Ковачици. Од тада до краја свог живота сликао је стално и заједно са осталим ковачичким сликарима, активно излагао у земљи и многим светским центрима. Представљао је југословенско наивно сликарство на најзначајнијим изложбама у свету.

Скроман и тих у животу, Сокол је увек остао веран земљи и свом селу Ковачици. Земљу је волео силно, истински. Онда кад је није обрађивао сликао ју је бремениту од жита и плодова. Не мање волео је родну Ковачицу, њене људе, куће, шорове. Овај свој свет, свој зачарани круг по коме се кретао, Сокол је знао да недотакнут пренесе на своја платна. Празнично и спокојно, у непомућеном миру и времену које је зауставио, нижу се на његовим платнима свадбарски обичаји, недељне шетње, пољски радови. Арханчки свет који враћа у прошлост. У овоме је до краја живота остао веран сам себи, не допуштајући себи да се поведе за потражњом и укусом публике.

Ануика Маран живела је и радила у Уздину, селу суседном Ковачици. Селу необичном већ по самом настанку групе жена-сељанки које су се пре двадесетак година изненада појавиле са својим живописним платнима.

У годинама процвата југословенске самоуке уметности оне улазе у њен круг са својственим изразом тесно везаним за народну колективну уметност, одређено, за њима блиску тканину и вез чије нити су и саме продужавале. Међу њима је прва Ануика Маран почела да, следећи ову ликовну народну традицију, приказује на својим сликама сеоско заједништво. Убрзо јој се придружује неколицина даровитих жена из села чинећи тако и својим првим покушајима основу ликовне појаве названу убрзо „Уздинска група“.

Године 1963. њих шест, на челу са Ануиком Маран, представиле су се тада врло запаженом изложбом у Културном центру Београда. Од тада су стално присутне на многим изложбама ове уметности код нас и ван земље.

Песнички настројена, са осећањем за шире схватање живота и његову пролазност, Ануика Маран, пионер самоуког сликарства у Уздину, по вредним радовима које је створила, остала је и даље присутна у оквиру целине југословенске самоуке уметности.

КЊИГА „НАИВНИ СЛИКАРИ“

Тек почетком ове године појавила се у изложима београдских књижара књига „НАИВНИ СЛИКАРИ“ коју је на енглеском језику објавила издавачка радна организација из Загреба „Спектар“ 1981. године. Аутори књиге о наивним сликарима света су наши познати стручњаци за ову уметност: Димитрије Башичевић, Грго Гамулин, Иван Седеј, Борис Келемен, Томислав Шола, Александар Басин и још неки аутори из других земаља.

У делу књиге о југословенским сликарима, аутор Борис Келемен у свој избор из СР Србије унео је само Илију Босиља и Емерика Фејеша који су лепо заступљени репродукцијама. Остали значајни сликари као Сава Секулић, Милан Рашић, Милосав Јовановић, Душан Јевтовић, Пал Хомонај или сликари из Ковачице нису уопште унети у књигу. Родоначелник наивних сликара у Србији означен је само једном реченицом.

Књига је иначе лепо и богато опремљена великим бројем репродукција у боји.

НОВИ УРЕДНИЦИ „РАСКОВНИКА“

Савет часописа „Расковник“ на састанку одржаном 6. априла 1983. године изабрао је ново Уредништво „Расковника“. За главног и одговорног уредника изабран је Љубинко Раденковић, досадашњи заменик главног уредника. Нови уређивачки одбор чине: Драгослав Антонијевић, Зоран Вучић, Вера Колаковић, Ненад Љубинковић и Радослав Миросављев. Технички уредник је Борбе Драгосавац.

Доносимо основне податке о новим уредницима (за З. Вучића и Љ. Раденковића овакви подаци су објављени у броју 23 за 1980. годину, с. 120—121).

Драгослав Антонијевић (1930) дипломирао је етнологију на Филозофском факултету у Београду, где је и докторирао. Усавршавао се на универзитетима у Немачкој и Енглеској, на којима је држао и предавања. Запослен је у Балканолошком институту у Београду у звању научног саветника и руководиоца научних пројеката. Објавио је око 150 научних и стручних радова на нашем и страним језицима. Бави се питањима фолклористике, етнологије и балканологије. До сада су му објављене три књиге: — Милена Гусларка, Алексиначко поморавље и Обреди и обичаји балканских сточара. Члан је уредништва неких научних часописа и иностраних научних организација.

Вера Колаковић је дипломирала на Филолошком факултету у Београду (немачки језик и књижевност). До сада је објавила три књиге прозе: романи „Скините наочаре господине“, „Мора“ и „Сељакова смрт“. Објављивала је кратке приче у листовима и часописима: Дело, Књижевне новине, Политика, Борба итд. Бави се и превођењем са немачког језика. Запослена је у „Народној књизи“.

Ненад Љубинковић (1940) дипломирао је на Филолошком факултету у Београду (југословенска књижевност и српскохрватски језик) а затим је на истом факултету и магистрирао. Објавио је

већи број научних и стручних радова у публикацијама: Књижевна историја, Гласник Музеја Косова и Метохије, Народно стваралаштво, Ковчежић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Радови конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије итд. Приредио је књиге: Шаљиве народне приче, Јуначке народне песме и Усмена књижевност југословенских народа. Учествовао је рефератима на више научних конгреса у земљи и иностранству. Запослен је у Институту за књижевност и уметност у Београду.

Радослав Миросављев (1946) дипломирао је на Филолошком факултету у Београду (општа књижевност). Преводе с руског, мађарског, енглеског, италијанског и санскрита објављивао је у многим часописима и књигама. Превео је и три књиге: Михаљ Мајтењи „Чудо на житном пољу“, Золтан Варга „Гозба“ и „Бутања“. Посебно се бави источним литературама, нарочито староиндијском књижевношћу. Запослен је у „Народној књизи“ у Београду.

ПРИЗНАЊЕ

Савет „Расковника“ на својој последњој седници одао је посебно признање др Драгиши Витошевићу, досадашњем главном и одговорном уреднику „Расковника“. Истакнута је његова изузетна заслуга за поновно покретање овог часописа као и његова стална брига за повећавање квалитета и угледа часописа. Једнодушна је оцена да је Драгиша Витошевић био „душа“ „Расковника“.

Овај број „Расковника“ штампан је априла 1983. г.

3. РАСКОВНИК

- Народне песме из Босилградског краја (Ананн Христов)
Две жетварске песме из Горње Пчиње (Звонимир Хаџи Јовић)
Бајања са Кордуна (Станко М. Опачић)
Чарања из сјеничког краја (Хусеин Дердемез)
Народне приче из лужничког краја (Лаза В. Костић)
Народне приче са Кордуна (Вукосава Опачић-Лекић)
Стари народни обичаји у Стигу (Миласав Павловић)
Обичаји и веровања у Метохији (Милорад Радуновић)
Казивање Анице Милић из Великог Поповића (Радојко Д. Милосављевић)
Веровање у снове и њихово тумачење у васојевићком крају (Батрић Зековић)
Пословице и изреке из горње Херцеговине (Славко Аџић)
Речничка граба из источне Србије (Милош Милосављевић)

39. РАСПРАВЕ

- Драгиша Витошевић: О сељаку као природном мислиоцу
Видан Николић: Осат и Осањани
Драган Марковић — Карадачки: Мање познати типови кресива и припремање труда
Љубинко Раденковић: О народној песми „Драги и недраги“

83. СВЕДОЧЕЊА

- Станко Опачић — Паница: Нужда у животу и стваралаштву народа на Кордуну

105. ОДЗИВИ

- О народном песништву јужне Србије (Анђелка-Елијана Грујић)
Нови записи народних пословица (Анђелка-Елијана Грујић)
Обичај и реч (Недељко Богдановић)

Сава Стојков — сликар портрета и пејзажа Војводине (Коста
Димитријевић)

117. ГОДИШЊЕ ДОБА

Нестанак два сликара (Милица Маширевић)

Књига *Наивни сликари*

Нови уредници „Расковника“

Признање

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ

Милорад Брвинац
Драгиша Витошевић
Милован Данојлић
Јован Деретић
Гвозден Јованић (потпредседник)
Лала Јевтовић
Цвета Котевска
Вера Колаковић
Тања Крагујевић
Пеђа Милосављевић
Радослав Миросављев
Радојко Николић
Видак Перић
Раденко Станић (председник)
Момчило Тешић
Божидар Тимогијевић

На насловној страни
„Петар“ Ивана Рабузина

Корице и опрема
Радоја М. Кавецкића

Слике
Саве Стојкова

